

XVI. YÜZYIL ÇERKEŞ KAZASI KÖYLERİNİN LOKALİZASYONU VE TOPONİMİK ANALİZİ*

*İlker YİĞİT***

*Musa SALAN****

ÖZET

Tarihi coğrafya çalışmalarında geçmiş dönem yerleşmelerinin tespiti (lokalizasyonu) oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Arşiv kaynaklarında yer alan yerleşme adlarının hem okunuşu hem de söz konusu yerleşme ve buna bağlı olan köy, çiftlik, mezraa, kışlak, yayla vb. yer/nokta tespitini yapmak bir takım güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle çalışma dönemi günümüzden geriye gittikçe bu durum daha da zorlaşabilmektedir. Zaman içinde yerleşmeler terkedilmekte veya isimleri değiştirilmekte yerine yeni isimler verilmekte ve zamanla eski isim tamamen ortadan kalkmaktadır. Bazen bu isimler o yerleşmenin yerel halkı tarafından (hem yeni hem de eski adı) bilinmekte olduğu gibi bazende geçen zamanın uzunluğuna bağlı olarak söz konusu eski isimler tamamen unutulabilmektedir. Yerleşme tarihinin ortaya konulması açısından yerleşmelerin lokalizasyonu ve eski isimleri oldukça önemlidir. Çünkü geçmiş dönemde verilen bu yer adları o mekanla ilgili olarak çeşitli bilgiler verdiği gibi yaşadığı dönüşümün ortaya konması ile ilgili de olabilmektedir. İşte bu çalışmada da 1530 yılı Çerkeş Kazası tahrir defterinde yer alan yerleşmelerin lokalizasyonu yapılmıştır. Bu lokalizasyon çalışmasını tamamlayıcı nitelikte olarak, söz konusu yerleşme adlarının toponimik analizi de yapılmıştır. Yer adlarının toponimik analizi sayesinde, bu yerlerin hem Türkçedeki hem Anadolu yer adları arasındaki anlamsal, biçimsel ve kökensel mahiyetleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Toponimik tahlile tâbi tutulan köy adları Çerkeş'in sosyo-kültürel yapısı hakkında ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çerkeş Kazası, Toponimi, Lokalizasyon, Yeradları tahlili, XVI. Yüzyıl Çerkeş, Tarihi Coğrafya.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, El-mek: iyigith@gmail.com

*** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: musasalan@yahoo.com

LOKALIZATION AND TOPONYMICAL ANALYSE OF ÇERKEŞ DISTRICT'S VILLAGES IN XVI. CENTURY

ABSTRACT

Defining past settlements are considered rather important in studies of Historical Geography. Reading those names which are recorded in archival sources and determining the settlements (village, field etc.) in question cause several difficulties. This can get more difficult so long as the time span studied dates back from the time being. By the time goes, settlement are deserted, their names are replaced with new ones or they are thoroughly swept away. Although place names (formers and latters) are known by the people of the places in question, those names might totally be forgotten corresponding to the time span goes back. To shed light on history of settling, localization of settlements and the formal forms of their names are quite significant. Because those old place names give several hints pertinent to the places as well as it is related to inform us about evolution of them. And in this article, settlements recorded in property registries of Çerkeş district in 1530 have been localized. As a complementing of this localization study, names of those settlements in question have been analyzed. Through toponymic analysis of place names, semantic, morphologic and etymologic features of the names in Turkish as well as in Anatolian settling names have been tried to get clear. The village names of Çerkeş which are analyzed in toponymic methods give us some clues about socio-cultural structure.

Key Words: Çerkeş District, Toponymy, Lokalization, Analysis of place names, Çerkeş in XVIth Century, Historical Geography.

GİRİŞ

Ortalama yükseltisi 1100-1200 m arasında bir depresyon alanında yer alan Çerkeş Kazası, Alp orojenezini sonucunda oluşmuş Kuzey Anadolu Dağları tarafından güneyden ve kuzeyden kuşatılmıştır. Kuzey Anadolu Fay Zonu üzerinde yer alan depresyonlardan biri olan Çerkeş, Kuzeyden Ilgaz Dağları'nın batı uzantıları, güneyden ise Köroğlu Dağları'nın doğu uzantıları tarafından sınırlanmıştır (Çelikoğlu, 2011: 3). Çerkeş depresyonu Çerkeş (Uluçay) Çayı vadi tabanında oluşmuş küçük bir ova olarak da nitelenebilir (İbret, 2003: 57). Depresyon içinde yer alan çalışma sahası özellikle önemli bir yol ağı üzerinde yer alması nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden itibaren yerleşmeye sahne olmuştur. Başka bir ifade ile Anadolu'nun hemen her tarafında olduğu gibi Çerkeş'te çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan ve aynı zamanda söz konusu medeniyetler tarafından kullanılagelen işlek bir yol üzerinde bulunmaktadır. Çerkeş Kuzey Anadolu Fayı (KAF)'na bağlı olarak oluşan tektonik oluk doğal bir yol/güzergah olma niteliğine sahip olmasından dolayı tarihin ilk dönemlerinden itibaren kullanılagelmiştir.

Çerkeş, XVI. yüzyılda Anadolu Eyaletine bağlı 17 sancaktan biri olan Çankırı Sancağına bağlı kazalardan biridir. Candaroğlu Kasım Bey'in sağlığında iken idaresine bırakılmış olan Çankırı, Kalecik, Tosya, Çerkeş ve hatta Kargı, onun ölümünden sonra (1464) Çankırı Sancağı idaresi altında birleştirilerek Anadolu Eyalatı'ne bağlanmıştır (Kankal: 2011: 20). Burası özellikle Osmanlı zamanında doğuya yapılan seferler için bir toplanma merkezi, askeri bir karargah olma özelliğinden dolayı "asker çeken-toplayan manasına" Çerkeş ismi verilmiştir. Osmanlı'nın ana

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

yollarından sol kolu üzerinde yer almasından dolayı İstanbul ve Bursa'dan doğuya Samsun, Sinop, Erzincan Erzurum ve İran'a devam eden kervanların uğrak yeridir. Gerek sahip olduğu fiziki imkanlar ve gerekse beşeri imkanlar Çerkeş'in günümüze değin önemli bir merkez olmasını berberinde getirmiştir.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Çerkeş Kazası köylerinin konu edildiği bu çalışmanın iki ayağı/basamağı bulunmaktadır. Çalışmamızın birinci ayağında XVI. yüzyıl Osmanlı arşiv belgeleri arasında yer alan 1530 yılına ait tahrir defterinden yararlanılarak köyler tespit edilmiş ve söz konusu köylerin lokalizasyonu yapılmıştır. Yapılan çalışmalar (bibliyografya taraması, harita çalışmaları ve arazi çalışmaları) neticesinde XVI. yüzyıl Çerkeş Kazası'nın köyleri harita üzerine yerleştirilmiş ve doğal sınırlar göz önünde bulundurularak XVI. yüzyıl Çerkeş Kaza sınırı ortaya çıkarılmıştır. Çalışmamızın ikinci ayağında ise mevzubahis arşiv belgelerinde kayda geçmiş 1530 yılı Çerkeş Kazası köy adlarının yeni bir okuması yapılmış ve bu okumalara istinaden söz konusu köy adları *Semantik*, *Morfolojik* ve *Etimolojik* kategorilere göre üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. Böylece XVI. yüzyılda kayda geçen Çerkeş Kazası köy adlarının anlamsal, yapısal ve kökensel karakterleri aydınlatılmıştır.

Şüphesiz böyle çalışmaların farklı disiplinlere mensup araştırmacılar tarafından işbirliği içerisinde yapılmasına ihtiyaç vardır; zira yer adlarının tarihî, coğrafi, toplumsal, kültürel ve dilbilimsel yönlerinin olması bu tür çalışmalarda disiplinler arası işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Koca ve Yazıcı (2011: 9) çalışmalarında bu hususu şu ifadelerle dile getirmişlerdir: "Türkiye'deki yerleşme yeri adlarının incelenmesi ve sınıflandırılması disiplinler arası işbirliği ile yapıldığında, yer adları ile ilgili isabetsiz ve eksik değerlendirmelerin önüne geçilmiş olacaktır". Biz de bu ve benzeri düşüncelerden hareketle Coğrafyacı ve Dilbilimci olarak böyle bir çalışma ortaya koymaya çalıştık. Ülkemizde *Toponimi* alanında gerekli ciddiyet ve derinlikle ele alınmış çalışmalara ihtiyaç oldukça fazladır. Yapılan çalışmaların bu alana olan ihtiyaca göre yetersiz olduğu da hemen görülebilmektedir. Bu çalışma ile alandaki bu ihtiyaca küçük de olsa bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

I. BÖLÜM

XVI. YÜZYIL ÇERKEŞ KAZASI KÖYLERİ LOKALİZASYONU

Köy adları bir bölgenin fiziki özelliklerinin yanısıra beşeri ve iktisadi özelliklerini ortaya koyan önemli değerlerdendir. Bu sebeple Türkiye'nin tabii ve sosyo-kültürel özelliklerinin ortaya konmasında köy adlarından faydalanmak mümkündür (İbret, 2003: 53). İnsanlar yaşadıkları çevreyi oluşturan elemanlara çeşitli isimler vermişlerdir. Bunlar, o ismi kullananların dil ve ağız özelliklerine bağlı olarak değişik şekillerde söylenmiş, zaman içerisinde bir kısmı değişmiş ya da tümüyle ortadan kalkmış ve yerlerine yenileri kullanılmıştır (Tunçel, 2000: 24). Anadolu, tarih boyunca çok değişik kültürlerinin yerleşme ve geçit alanı olmuş, bu durum yer adları açısından son derece çeşitli ve zengin dil malzemesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türklerin Anadolu'da iskanı ile birlikte yerleşmelere Türk adlarının verilmesi bu çeşitliliği artırmış, Türk ad verme geleneklerinin, dil-kültür öğelerinin yeni belirtileri ortaya konmuş, bunun yanı sıra yabancı adlarda büyük ölçüde yerleştirilmiştir (Aksan, 1984: 275; Önder, 1984: 69). O zamana kadar kullanılan antik Bizans isimleri çoğunlukla kullanımdan kalkmış ve bunların yerlerine Türkçe isimler verilmiştir (Taeschner, 2010: 58).

Türkler Anadolu'ya daha önce uzun süre yaşadıkları Orta Asya'da edindikleri ad verme usulünü taşımışlardır (Baykara, 1984: 266). Anadolu'ya Türkler geldikten sonra ad vermede şu yolu izlemişlerdir: Eğer bir ad varsa ve kendileri için uygunsu onu Türkçeleştirerek kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak kendileri için uygun değilse, ad verme usullerine uygun olarak ad koymuşlardır (Baykara, 1988: 7). Türk fethine yakın bulunan ilk tahrir defterlerinde bazı veriler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

sayesinde, söz konusu yer adlarının bazı oymak veya şahıs adıyla aynileştiği görülebilmektedir. Türklerin Anadolu'da yer adları koymada, boy oymak ve şahıs adlarından yararlanma (Hamza, Mehmed Han vb.), ayrıca bölgeden bölgeye değişiklik gösteren “Bayındır, Eymür, Alayundlu...” gibi 24 Oğuz boy adına ait yer adları da vardır.¹ Doğal olgulardan hareket ederek yurt olarak seçtikleri yeni sahanın coğrafi görünümünü tasvir eder şekilde isimlendirme (Tepeköy, Kocadağ, Kızılkaya, Abadpınar vb.), meslek adları (Kazancı, Kovancı vb.), dini müessese ve manevi hayat ile ilgili yer adları (Akçakilise, Manastır, Tekkeli vb.) folklor ile ilgili yer adları (Gidiköy, Dörtdele vb.), ticari faaliyetler ile ilgili yer adları (Çarşı, Bazar, Meryamhanı vb.), hayvanlar ile ilgili yer adları (Alacaat, Turnasuyu, Balıklı vb.), bulunmaktadır. Bunların dışında tahrir defterlerinde Antik Dönem'den veya Bizans'tan, kalan yer adlarına da rastlanmaktadır (Yediyıldız, 1984: 26-29).

Coğrafyanın temel prensipleri; nedensellik, karşılaştırma ve coğrafya için özel bir yeri olan dağılıştır (Tümertekin, 1994: 3; Doğanay, 2011: 39; Özçağlar, 2009, Gümüşçü: 2001 ve 2006: 24). Dağılışı göstermek ancak “verinin bir zemine oturtulması”, yani yerleşme merkezlerinin tespit edilmesi ile mümkündür (Gümüşçü, 2001: 47). Yerleşme yerlerinin tespit edilmesi ile bir araştırmada, çalışma sahası ile ilgili veriler elde edildikten sonra bunların mekandaki dağılışının ortaya konulmasında, hem çalışmanın desteklenmesi hem de okuyucu kitlesinin anlaması ve büyük resmi görmesine yardımcı olacak araç; coğrafya çalışmalarında hiç şüphesiz haritalardır. Haritalarda elde edilen veriler yerleşme bazında olduğu için yerleşme yerlerinin tespiti elde edilen bu bilgilerin kullanılması ve ilgili kitleye sunumunda hayati öneme sahiptir.

Yerleşmelerin tespiti günümüzden geriye gidildiği oranda yerleşme merkezlerinin bugüne ulaşma şansının azalması, yerleşme yerlerinin tespitini zorlaştıran sebeplerden biridir. Geçen süre içinde o dönem yerleşmelerinden bazıları tamamen ortadan kalkarken, bazıları yer değiştirmekte, bazılarıda boyut değiştirerek günümüze kadar gelmektedir. Bir de yerleşim merkezi varlığını sürdürse bile, çeşitli sebeplerle isminin değişmesi, o merkezin yer tespiti işini daha da zorlaştırmaktadır (Gümüşçü, 2001: 47).

Lokalizasyon ile ilgili çalışmalar tarih ve coğrafya bilimine mensup araştırmacılar tarafından yapılmıştır.² Bu çalışmalardan ilki, Barkan'ın 1939 ve 1940'da İktisat Fakültesi Mecmuası'nda yayınladığı makaleleridir. Söz konusu makalede İsanbul Haslar kazasına bağlı 164 köy araştırılmış ve sonuçta bunlardan 62 tanesi (% 38) bulunmuştur. Göyünç tarafından yapılan bir araştırmada³ 503 köyden 142'sini bularak % 28 oranına; Emecen⁴, 199 köyden 84'ünü tespit ederek % 42 oranına; Doğru⁵, 298 köyden 147'sini bularak % 50 oranına; Elibüyük⁶ ise 191 köyden 138'ini bularak % 72 oranına ulaşmıştır (Gümüşçü, 2001: 48). Gümüşçü (2001) “Larende (Karaman) Kazası'nda Yerleşme ve Nüfus” isimli doktora çalışmasında 194 köyden 165'ini bularak, yerleşme merkezlerinin tespit edilmesinde % 85 oranına ulaşmıştır. Demir (2007) “XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı” isimli doktora çalışmasında, (son defterde nüfus barındıran) 1124 köyden 548'inin bularak % 48 oranında

1 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Osman Gümüşçü, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", Türkler, C. VI, s. 358-364 ve Genel Türk Tarihi, Cilt: IV, s. 65-76, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

2 A. Demir, bu konu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: Tahrir defteri çalışan tarihçilerin, çalıştıkları bölge ile ilgili olarak yaptıkları lokalizasyonda pek de başarılı oldukları söylenemez. Tahrir çalışanlar içerisinde, lokalizasyonda en başarılı olanlar coğrafyacılarıdır. Lokalizasyonda coğrafyacıları başarılı bulmamız tamamen ortaya çıkan yüzdelere göredir. Lokalizasyonda yüksek başarı oranı hiç şüphesiz bölgenin coğrafi ve tarihi geçmişiyile de doğrudan alakalıdır. Fakat, coğrafyacıların başarısı biraz da arazi/saha araştırması yapmaları yanında coğrafyacı olmaları hasebiyle harita bilgilerini iyi kullanmalarına bağlıdır (Demir, 2007: 64-65).

3 Göyünç, N. 1991. XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 202,203.

4 Emecen, F. M. 1989. XVI. Asırda Manisa Kazası, s. 158-221.

5 Doğru, H.1992. XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı ,s. 175-208.

6 Elibüyük, M. 1990. “Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak,Mufassal Defterler”, s. 22

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

lokalizasyon yapılabilmıştır. Hüseyinliklioğlu ve Arslan (2009) tarafından yapılan çalışmada “16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Niğde Kazası Yerleşme Merkezlerinin Tespiti” isimli makalede 120 köyden 88’inin yer tespiti yapılmış ve % 73 oranında başarı sağlanmıştır.

Bu çalışma da 1530 yılı Çerkeş Kazası’na ait yerleşmelerin yer tespiti yapılmış ve haritaya aktarılmıştır. Yerleşme adları arşiv kaynağından tespit edildikten sonra yerleşmelerin lokalizasyonu; a) Topografya haritalarından yararlanma, b) Saha ile ilgili yapılan çalışmalarının incelenmesi, c) Arazi çalışması basamaklarından geçerek tamamlanmıştır.

a) Topografya Haritalarından Yararlanma

Bilindiği üzere, haritalar, bir sürü istatistikten ya da yazılı belgeden üstün bir coğrafi betimleme biçimidir (Locaste, 1998: 12). Haritaların coğrafya ve tarihi coğrafya çalışmalarında özel bir yeri vardır. Haritalar coğrafyada oldukça önemli olan “yerel ilişkileri”in açıklanmasında, anlaşılmasında yardımcı olmasının yanısıra kantitatif bir bilgi kaynağıdır. Özellikle topografya haritaları hem fiziki hem de beşeri özellikleri ayrıntılarıyla verdiği için çalışmalarda en yararlı olan harita türüdür (Özgüç, 1979: 20). Ülkemizde modern haritaların hazırlanıp basılması, XX. yüzyıl başlarında, 1911 yılında 1/200.000 ölçekli haritalar ile başlamıştır. Dönemin Osmanlı toprakları, özellikle Anadolu ve Balkanlar için öncelikle hazırlanan bu haritalardan, bugünkü sınırlarımız içinde toplam 125 pafta bulunmaktadır. Takip eden yıllarda hazırlanan bütün haritalara temel teşkil edecek bu haritalardan sonra, 71 paftadan oluşan 1/250.000’lik harita, 396 paftadan oluşan 1/100.000, 5.884 paftadan oluşan 1/25.000’lik Türkiye haritaları bulunmaktadır (Doğanay, 1994: 22). Türkiye için yapılan araştırmalarda, bu haritalar içinde, tarihi yer ve yerleşme isimlerini belirlemek için oldukça iyi bir kaynak olan 1/200.000 ölçekli paftaların ayrı bir yeri bulunmaktadır. Ölçeği gereği yeterince ayrıntı barındırmayan bu kaynağa ilave, çok daha fazla ayrıntı içeren 1/100.000 ve özellikle 1/25.000 ölçekli haritaları da araştırmalarda kullanmak zorunluluğu vardır (Gümüşçü, 2012: 340).

Tahrir defterinden yerleşmelerin ve adların tesbitinden sonra lokalizasyon için ilk iş/aşama olarak haritalardan yararlanma yoluna gidilmiştir. İlk tarama 1/200.000 ölçekli Safranbolu ve Gerede paftalarında yapılmıştır. Bu haritadan XVI. yüzyıla ait olan Çerkeş Kazası köylerinin büyük çoğunluğuna ulaşılmıştır. Bazı köyler ise topografya haritalarına yer ve mevki adı olarak yansımıştır. Özellikle bu hususta 1/200.000 ölçekli topografya haritalarının yanı sıra 1/100.000 ve 1/25.000 ölçekli topografya haritalarının katkısı oldukça fazladır.

Çalışma sahasında yer alan köylerden 5 tanesi bugün yakınında yer alan yerleşmenin mahallesi (Çömlekçi, Elpirek, Eymür, Örencik ve Kürüz köyleri bugün aynı isimle mahalle) durumunda olduğu gözlenmektedir.

Bazı köylerin isimleri bugüne kadar adını koruyan “yer, mevki, dağ, akarsu, yayla vb.” ismi olarak ipuçlarından faydalanılarak tespit edilmiştir. Alaşa, Basmul, Çalıcı, Depecik, Dikmen, Kepez, Köprülü, Kuyucak, Orman, Ortaköy, Yağmurviran, Yumrular köyleri mevki ve yer adlarından yararlanılarak lokalize edilebilmiştir.

b) Saha ile İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Herhangi bir sahada yapılacak araştırmada, ilgili mekanla daha önce araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalara bakmak/bibliyografya taraması yapmak elbette gerekli ve faydalıdır. Bibliyografya çalışması bilimsel bir araştırmanın olmazsa olmazlarından. Bibliyografya araştırmasının amacı, çalışılmak istenilen konu ile doğrudan veya dolaylı olarak, önce kimler hangi tür çalışma yapmışlar ve sonuç olarak neler ortaya koymuşlar onları belirlemektir (Kasapoğlu, 2010: 8). Daha önce yapılan çalışmaları görmek, incelemek araştırmacıya çalışılmak istenen konuda daha önce nelerin yapıldığı nelerin eksik kaldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Yapılan bu tür çalışmalar hem araştırmacının işini kolaylaştıracak hem de gereksiz tekrarlardan kurtulmasını ve dolayısıyla emek, zaman vb. israfın önüne geçilmesini sağlayacaktır. Ayrıca bulunan bir takım bilgi ve bulguların teyit edilmesi ya da önceki çalışmalarda eksik kalan yönlerin görülmesine ve tamamlanmasına fırsat verecektir.

Bu saha ile ilgili olarak Kankal (1993) tarafından “Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı” başlıklı doktora tezi hazırlanmıştır. Söz konusu çalışmanın 2. baskısı 2011 yılında gerçekleştirilmiştir. Sancak bazında yapılan çalışma içerisinde bir bölümde yerleşmelerin lokalizasyonuna ilişkin olarak köylerin eski ve yeni adlarının yer aldığı “Çerkeş Nahiyesine Bağlı Köylerin Eski ve Bugünkü İsimleri, Bugün Bağlı Olduğu Yerler” başlıklı bir tablo hazırlanmış fakat herhangi bir haritaya yer verilmemiştir. Söz konusu işlem yapılırken sahayı bilen kişilerle görüşüldüğü bu şekilde günümüzdeki yerleşmelerin halk arasında bilinen eski adları veya günümüze ulaşmamış ancak mevki adı olarak bilinen isimler tabloda listelenmiştir. Kankal tarafından yapılan çalışmada Çerkeş Kazası köyleri 68 olarak tespit edilmiş ve bu köylerden 46 (%67) tanesinin yer tespiti yapılabilmektedir. Bu çalışma bize 2 köyün (Berçin ve Dikmen) mevki adı olarak ulaştığını bildirmiştir. Söz konusu bu bilgiler arazi çalışması sırasın da yapılan görüşmeler ve topografya haritalarında ki bilgiler ile teyit edilmiştir.

c) Arazi Çalışması

Coğrafya ve tarihi coğrafya araştırmalarının ön şartlarından biri ‘arazi/ saha/alan araştırması’dır (Gümüşçü, 2012: 343). Bir yandan diğer kaynaklardan derlenen bilgilerin değerlendirilmesi ve eksikliklerin tamamlanması, öte yandan özellikle hiç yayın olmayan konularda arazi çalışmaları büyük yararlar sağlar. Özellikle küçük sahalara ile ilgili araştırmalarda alan çalışması yöntemlerini kullanmak gerekir (Özgüç, 1979: 33). Lokalizasyon ile ilgili çalışmalarda arazi araştırmaları sırasında yerleşme merkezlerinin bizzat kendilerinin incelenmesi gereklidir. Çünkü, yerleşmeler, aslında sadece tarihi döneme ait olmayıp kaldığı ve bulunabildiği ölçüde her döneme ait olmak üzere coğrafyanın temel kaynakları arasındadır. Çünkü, dünya üzerinde kurulan her yerleşme merkezi, kurulduğu ve var olduğu her dönem için, zaten başlı başına bir veri kaynağıdır. Ülkemiz gibi yerleşme tarihi çok eski olan; kesintisiz kültürlerin süregeldiği sahalarda tip ve fonksiyon açısından da oldukça zengin olan yerleşme merkezleri, bu açıdan bir kat daha önem kazanmaktadır. Tarihi coğrafya çalışmalarında dağılım ilkesinin uygulanabilmesi için atılması gereken ilk adım yerleşmelerin lokalizasyonudur ve bu da en iyi arazide yapılabilmektedir (Gümüşçü, 2012: 346-347).

Bazı köy isimleri topografya haritalarında yer almamaktadır. Bu durumda söz konusu isimler halk arasında mevki adı olarak kullanıldığı için tespit edilebilmiştir. Bu tespitte özellikle çalışma alanı olan Çerkeş’te gerçekleştirilen arazi araştırması ve bu esnada yerel halk ile yapılan görüşmeler büyük fayda sağlamıştır. Geçen zaman içinde bir takım köylerin (Alayundlu, Alınca, Basmul, Berçin, Kepter) meskenlerin harabelerini görmek mümkündür. Anlaşılan o ki bazı köy yerleşmeleri tamamen terkedilmiş ve günümüze bu yerleşmelerin harabeleri ulaşabilmiştir. Bazılarında ise hiçbir yerleşme kalıntısı olmaksızın sadece mevki adı olarak günümüze ulaşmıştır.

Yukarıda iade edilen tüm aşamalardan sonra 1530 yılına ait olan tahrir defterinde Çerkeş kazasına bağlı 77 adet köy yerleşmesi kaydı tespit edilmiştir.⁷ Söz konusu yerleşmelerden 64

7 Köy adedini tespit ederken 1530 yılı tahriri defterine bağlı kalınmıştır. Bazı köylerin aynı isimle iki kez (Viran köyü üç kez) kaydedildiği görülmüştür. Bunlar, Alagönlek, Dikmen, Eymür, Viran ve Viranlu köyleridir. Bu durum hane sayılarına bakılarak kontrol edilmiştir. Hane sayıları şöyledir: Eymür (1), hane (h) 17, mücerred (m) 3; Eymür(2) h 12, m5; Dikmen(1) h 6, m 5, Dikmen(2) h 2, m 1; Alagönlek(1) h 13, m 5, Alagönlek (2) h 9, m 1; Viran(1) h 73 m 28, Viran(2) h 17, m 6, Viran(3), h 2 m 2; Viranlu(1) h 3, hasıl 300, Viranlu(2), h ve m yok, hasıl 80 şeklindedir. Hane sayılarının farklı olmasından hareketle aynı isimli iki farklı köyün var olduğu hükmüne varılmış ve köy listesi bu şekilde oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 1).

(%83,2) tanesinin yer tespiti yapılmış 13 tanesinin (%16,8) ise yer tespiti yapılamamıştır (Bkz. Tablo1, Harita 1).

Bütün gayretlere rağmen bazı yerleşmelerin yer tespiti gerçekleştirilememiştir. Geçen zaman diliminde söz konusu bu yerleşmeler silinip gitmiş, bu çalışma kapsamında yapmış olduğumuz taramalar ve araştırmalar neticesinde tespit edilememiştir. Bu durum Anadolu yerleşme evriminde oldukça olağan görülmektedir. Nitekim gerek tarih ve gerekse coğrafya bilimine mensup araştırmacıların yapmış olduğu lokalizasyon çalışmalarında tüm köylerin tespit edilememesi ve bir kısmının halk arasında ya da topografya haritalarında mevki adı olarak yaşaması neticesinde lokalize edilebilmesi bu savımızı destekler niteliktedir. Ancak her durumda köylerin kaybolduğu veya terkedildiği gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Bu da gösteriyor ki Anadolu'da özellikle geçmişten günümüze bir kısım yerleşmelerin çeşitli sebeplerle ortadan kalktığı ya da terkedilip viran haline geldiğini göstermektedir. Çalışma alanında dikkati, çeken diğer bir husus ise isminde viran/ören (11 köy) kaydı bulunan yerleşmelerdir. Bu durum bize Anadolu'ya Türkler'in yerleşmeye başlaması ile birlikte bir takım yerleşmelerin viran hale geldiğini gösterir. Başka ifadelerle Türkler'in Anadolu'yu iskanından evvel Anadoludaki yerleşmelerin viran halde olduğu yani terk edildiği ve sözkonusu yerleşmelerin Türkler tarafından mesken tutulup tekrar bayındır hale getirme çabalarının bir ürünü olduğu kanıtlanmaktadır.

Çalışmamızı yaparken karşılaştığımız dikkat çekici bir durumu “yerleşme isimlerinin değişimindeki hızı” burada belirtmekte fayda vardır. Özellikle 1468 yılı tahrir defterinde *Halkaevli*⁸ olarak kaydedilen köyün (Yakupoğlu, 2010: 41) adının daha yüzyıl geçmeden 1530 yılı tahrir defterinde *Halkakolu* olarak yazılmasıdır. Bugün bu köyün adı ise *Halkaoğlu*'na dönüşmüştür. Bu ve benzeri durumlar yer adları çalışmalarında mümkün olduğunca (arşiv belgesinin verdiği imkanda) geriye doğru tarama yapmanın önemini göstermektedir. Bu küçük bir örnek olsada yer adları ile ilgili çalışmalarda ne denli titizlik gösterilmesi gerektiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Tablo 1. XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köyleri Lokalizasyonu

	Karyeler	Tespit Kaynağı		Karyeler	Tespit Kaynağı
1	Ağacık	Ağacaköy G29	40	Karaköşk	Kiremitçiköyü yakını http://nedir.antoloji.com/cankiri-cerkes-kiremitci-koyu/
2	Ahur	Ahırköy, G29			
3	Akbaşlar	Akbaş ky, G29	42	Karamustafa	Karamustafa ky. G29
4	Akhasan	Akhasan ky. G29	43	Karyağdı	---
5	Aksenir	---	44	Kepez	Kepez Mvk.
7	Alagönglek(1)	---	45	Kepter*	Kepter Mevk. (Gelik ve Ovacık köyleri güney yamacı)
8	Alagönglek(2)	---	46	Kürüz	Kürüz Mah. G29
9	Alaşa	Şeyhlik Mvk. Kurtçimen Mah. Kuzeyi, G29b4	47	Kısaç	Kısaç ky. G29
10	Alayundlu*	Ağacaköy güneyi mevki adı	48	Kızıllar	Kızıllar ky. G29
11	Alınca*	Alınca Mvk.	49	Köprülü	Ağaçköprü Mvk.
12	Aliözü	Aliözü, G29	50	Köprücük	---
13	Aşağı Çukurca	Göynükçukuru, G29	51	Kuyucak	Kuyucak Mvk. G29c2
14	Aşağı Kadıözü	Kadıözü, G29	52	Lalaisa	---

8 Bu köyün asıl adı 24 Oğuzboyundan biri olan Alkaevli'dir. Zaman içinde halk ağzında başına “h” harfi eklenmiş ve günümüze değin Halkaoğlu şekline dönüşmüştür. Bu konu ile ilgili olarak bakınız. C. Yakupoğlu.2010.”Çankırı’da Oğuz Boyları ve Toplulukları”Milli Mücadele İstiklal Yolu ve Çankırı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s. 31-68, (21-23 Ekim 2010), Çankırı.

15	Basmul	Basmul mezarı Mvk. Bedilköyü KB'sı G29b4	53	Orman	Ormanönü Mvk.
16	Bedil	Bedil ky., G29	54	Ortaköy	Orta sırtı ve tepesi G29b4
17	Bölükviranı	Bölükören, G29	55	Ovacık	Ovacık Mah. G29
18	Berçin*	Berçin Muarı Mvk.	56	Saray nd. Saçak	Saçak G29
19	Bozoğlu	Bozoğlu ky. G29,	57	Saraycık	Saraycık, G29
20	Buğracık	---	58	Sülüler	---
21	Çalviran	Çalcaören, G29	59	Şeyhdoğan	Şeyhdoğan, G29
22	Çalica	Bozcaarmut mah. güneyi	60	Tirbaş(1)	Türbaşı, G29
23	Çamluca	Çamca Düzü, G29b3	61	Viran(1)	Örenköy G29
24	Çölmekçi	Çölmekçi Mah. G29b4	62	Viran(2)	---
25	Çukurviran	Dağçukurören, G29	63	Viran(3)	---
26	Depecik	Tepeliköy Tepe, G29	64	Virancık	Örencik Mah. G29
27	Dere	Kuzdere, G29	65	Viranlı (1)	Örenli, G29
28	Dikenlü	Dikenli, G29	66	Viranlı (2)	---
29	Dikmen(1)	Dikmen Tepe, G29	67	Yağmurvira n	Yağmur Tepe- Eğrtüz Yaylası Yakını G29c2
30	Dikmen(2)	---	68	Yakuplar	Yakuplar, G29
31	Elpirek	Elpirek Mah. Yakuplar ky. G29c1	69	Yalaközü	Yalaközü, G29
32	Eşek(li)viran	Yeşilviran 1/200.000 lik Safranbolu paftası	70	Yalınuzca	Yalınuzca Mah., G29
33	Eymür(1)	Eymir Mah. G29	71	Yoncalı	Yoncalı, G29
34	Eymür(2)	---	72	Yortan	Yortan Mah. G29
35	Hacılar	Hacılar ky. G29	73	Yukarı Çukurca	Dağçukurören, G29
36	Halkakolu	Halkaoğlu, G29b4	74	Yukarıkadiö zü	Kadiözü Yakını, G29
37	Hasbeylü nd. Demürcüler	Demirli G29	75	Yumaklı	Yumaklı, 29
38	Eylek(li)ler	Gelik ky., G29	76	Yumrular	Yumruş Mvk. Göynükçukuru güneyi/ Bölükören Mah. batısı
39	Kaytaş nd. Kadı	Kadıköy, G29	77	Yunuslar	--

*Bu köylerin yer tespiti ile ilgili bilgiler H. Emir ULUÇAY'dan alınmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

II. BÖLÜM

XVI. ÇERKEŞ KAZASI KÖYLERİNİN TOPONİMİK ANALİZİ

Onomastik (adbilimi), isimlerin kökenini (gelişim, dönem, etimoloji), anlamını ve coğrafi dağılımını inceleyen bilim dalıdır. Kişi adlarını inceleyen *antroponimi* ve su kaynaklarının adlarını inceleyen *hidronimi* ile birlikte coğrafi yer adlarını inceleyen *toponimi*, *onomastik*'in alt dallarını oluşturur. Yer ve kişi adları en eski ve en şeffaf dilbilim formları olduğundan, dil tarihi, lehçelerin coğrafi yayılımı ve dil aileleri üzerine ileri sürülecek hipotezler için önemli kaynaklardır. *Onomastik* ayrıca tarihi süreçler (ön ve erken tarih, halkbilimi vd.) ile coğrafya ve doğa tarihine de katkılar sağlar (Busmann 2006: 835; Eren 2010: 11; Vardar 1980: 16).

Yukarıda da değinildiği üzere, *toponimi* sayesinde bir yerin tarihine, kültürüne ve coğrafyasına ışık tutulabilmekte ve eğer bunlara doğal olmayan bir müdahale gerçekleşmemişse geçmişten bugüne yer adlarının geçirdiği fonetik veya morfolojik değişikliklerin seyri gözlemlenebilmektedir.

Türkiye'deki *toponimi* çalışmaları XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Köprülü'nün "Oğuzların muhaceret yollarıyla iskân sahalarındaki bilimum coğrafi isimler ve bilhassa köy isimleri" üzerinde durduğu makale ve H. Nihal ile A. Naci'nin 1928'te yayınlanan *Anadolu'da Türklere ait yer isimleri* adlı yazı ile başlamış, daha sonra ise bunları bir ilin yer adlarını (bu anlamda ilk incelemeler Isparta ve Konya ili üzerinde olmuştur) inceleyen çalışmalar takip etmiştir (Eren 2010: 14). O tarihten bu yana *toponimi* alanında tarih, coğrafya ve Türk dili gibi bilimlerin uzmanları tarafından pek çok çalışma yapılagelmektedir. Bunların büyük çoğunluğunu bir kazâ, vilayet veya sancak bazında yer adlarını tasnif eden çalışmalar oluşturmakta, bunları da tek bir yer adının etimolojisini ele alanlar takip etmektedir. Bu gibi çalışmalarla birlikte az da olsa Anadolu yer adlarının nasıl tasnif edilmesi gerektiğine temas eden çalışmalar vücuda getirilmiştir (Başkan 1970: 237-251; Aksan 1973-1974: 185-193; Gülensoy 1998: 9-25).

Bu çalışmada da Çerkeş ilçesinin (o zamanki idarî adıyla *kazâ*) XVI. yüzyılda (M. 1530) kayda geçmiş 74 köy adının *toponimik* analizi yapılmıştır.⁹ Bu köy adlarının analizinde *semantik*, *morfolojik* ve *etimolojik* sınıflandırma yapılmış, böylece ele alınan yer adlarının anlam, biçim ve köken boyutları açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada yapılan tasnifte yukarıda adları zikredilen araştırmacıların teklif ettiği tasnifler esas alınmakla birlikte dipnotlarda belirtilen birtakım hususlarda da değişikliğe gidilmiştir.

9 1530 yılı tahrir defterine göre Çerkeş kazası köylerinin sayısı toplamda 77'dir; fakat bunların içinde Alagönlek, Dikmen, Eymür ve Viranlı ikişer kez, Viran da üç kez geçmektedir. Bununla birlikte Hasbeyli (nd. Demürcüler), Kaytaç (nd. Kadı) ve Saray (nd. Saçak) köylerinin parantez içinde verildiği üzere ikinci bir adları daha vardır. Toplam sayıdan mükerrer köy adlarını çıkarıp, bu sayıya ikinci adları da eklediğimizde elde edilen köy adı sayısı 74'tür. Dolayısıyla bu sayı toponimik analizimizde ele aldığımız yer adı sayısını oluşturur.

A. SEMANTİK KATEGORİYE GÖRE ÇERKEŞ KAZASI KÖY ADLARI

A1. Çevre ile İlgili Yerleşme Adları

A1. 1. Çevrenin Coğrafi Özellikleri ve Jeolojik Yapısı

I. Aşağı Çukurca, II. Çukurvıran, III. Yukarı Çukurca	IV. Depecik	V. Dere	VI. Dikmen	VII. Karyağdı
VIII. Kepez ¹⁰	IX. Kürüz	X. Orman	XI. Ovacık	XII. Aşağı Kadıözü, XIII. Yalaközü, XIV. Yukarı Kadıözü
XV. Aksenir	XVI. Tirbaş(ı)	XVII. Yağmurviran		

Yörede içinde çevrenin coğrafi özelliklerine dair sözcükleri barındıran tam 17 yer adı vardır. *Dikmen*, *Kepez*, *Depe(cık)*, *(Ak)senir*, *Çukur(-viran, -ca)*, *Ova(cık)* karasal yeryüzü şekilleri ile; *Dere*, *(Yalak)öz(ü)* sözcükleri su kaynakları ile; *Orman* ve *Kürüz* ise yeryüzü bitki örtüsü şekli ile alakalıdır. 12 yer adı arasında *çukur* ve *öz* sözcüğü ise ikişer kez kullanılarak diğerleri arasında öne çıkmaktadır.

Bu yer adlarında hangi yeryüzü şekli olduğu tartışmalı bir sözcük olarak *kepez* dikkate değerdir. *Kepez* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında toprağın verimli olup olmayışı; sahip olduğu renkleri tasvir etmekle birlikte “yüksek, tepe; yokuş başı; dağların oyuk, kuytu yerleri” (DS-VIII: 2749) anlamlarına da sahiptir. *Kepez* yer adının lokalizasyonda da tepelik bir bölgede tespit edilmesi verilen anlamları destekler niteliktedir.

Aksenir yer adındaki *senir* sözcüğü çok yaygın olmasa da standart Türkiye Türkçesinde “iki dağ arasındaki sırt” (TS 2009: 1730); Anadolu ağızlarında da aynı anlamı ihtiva ederek *senir*, *seğir* ve *senri* biçimleriyle yaşamaktadır (DS-X: 3582). Bu sözcük Türk lehçelerinden olan Kazakçada *señgir* “yüksek dağ sırtı”, Kırgızcada *señir* “ot veya ağaçla örtülü yüksek dağ sırtı”, Altay ve Teleütçede *señir* “dağ burnu, dağ uzantısı, burun” şekil ve anlamları ile mevcuttur (Eren 1999: 361).

Yer adları arasındaki *dikmen* sözcüğü de farklı anlamlara sahip olmak ile birlikte Anadolu ağızlarında “koni biçiminde sivri tepe; dağların en yüksek yeri” (DS-IV: 1489) anlamlarıyla coğrafi bir şekil adı olarak değerlendirilebilir. *Kürüz* standart Türkiye Türkçesinden aşına olmadığımız; ancak ağızlarımızda “(II) çalılık, fundalık yer, koru” (DS-VIII: 3049) anlamıyla mevcut olan bir sözcüktür. Bitki topluluğu anlamıyla *Orman* yer adı ile paralel olan *Kürüz* coğrafi unsur olarak değerlendirilmiştir. *Tirbaş/Tirbaşı* yer adındaki *tir* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında “1. Küçük parçalara ayrılmış toprak, evlek; 2. Ekin sulamak için tarlada açılan ark; 3. Göl çevresine yığılan toprak, set; 4. Deniz kıyısı, yalı; 5. Tarla kıyılarını belirlemek için yapılmış toprak set; 6. İki tarla arasında sınır olan ince yol” (DS-X: 3936) şeklinde geçmektedir. Bu yer adının belirtisiz isim öbeği olduğunu düşünürsek *tir başı* yer adı; herhangi bir sınırın, setin veya su kanalının başı olarak düşünülebilir.

Yer adlarından ikisi iklimle ilişkilidir. Bunlardan çekim öbeği şeklinde olan *Karyağdı* yer adının unsurları olan *kar* ve *yağ-* sözcükleri doğrudan doğruya iklimle alakalıdır. Diğer yer adı *Yağmurviran*'ın ise birinci unsuru bir yağış türünün adı olan *yağmur*'dur.

10 Anadolu ağızlarında kepez (I) "1. [(kepir): 1.Verimsiz, kıraç toprak. (DS-VIII: 2748) 2. Taşlı ve engebeli yerler 3. Yağmurdan sonra toprağın yapışkan durumu 4. Çamurlu çorak toprak. 5. Kırmızı toprak. 6. Beyaz toprak. 7. Kara toprak. 8. Toz. 9. Sürülmüş tarla. 10. Kurumuş, katılaşmış çamur. 11. Yüksek tepe. (DS-VIII: 2749)] 2. Yüksek tepe, dağ. 3. Dağların oyuk, kuytu yerleri. 4. Mağara. 5. Yokuş başı. 6. Göl ve ırmaklardaki çukurlar." (DS-VIII: 2747). Bu sözcüğün etimolojisi için bk. Gülensoy 2007: 498.

I. Akbaşlar, II. Aksenir	III. Alagönlek	IV. Bozoğlu	V. Karaköşk, VI. Karakınık, VII. Karamustafa	VIII. Kızıllar
-----------------------------	----------------	-------------	--	----------------

A1. 2. Çevredeki Renkler

İçlerinde renk adı barındıran yer adlarının sayısı sekizdir. Bunlardan üçü *kara*; ikisi *ak* olup *ala*, *boz* ve *kızıl* renk adları birer kez kullanılmıştır. Sekiz örneği olan bu yer adlarının yer adlarının ortak noktası hepsinin Türkçe renk adı oluşudur. Ancak renk adlarında Türkçe olanlara temayülün sadece Çerkeş kazasına has olmayıp Anadolu yer adlarının hemen tamamında böyle olduğunu Hasan Eren'in şu sözlerinden anlıyoruz:

“Aydınlarımızın dilinde Arapçadan, Farsçadan kelimeler geçmiştir. Türkçe *ak* kelimesi varken *beyaz* kelimesini veya Türkçe *kara* kelimesi varken *siyah* kelimesini almış bulunuyoruz. Fakat halk, bu kelimeleri kabul etmemiş, benimsememiştir. Bu bakımdan yer adlarımızın bize verdiği ders çok öğreticidir: *Akağıl, Akarmut, Akbaş, Akbayır, Akbel, Akbelen, Akbıyık, Akboyun...* gibi binlerce yer adımız var. Buna karşılık, yurdumuzda *Beyazarmut, Beyazkoyun, Beyazkısla, Beyazalan* gibi bir yer adına rastlanamaz. Çünkü Türk dilini yaratan ve yaşatan halk *beyaz* kelimesini benimsememiştir. Akdeniz bu ulusun malıdır. Beyazdeniz aydınların eseridir (2010: 19-20)”.

Eren bu düşüncesini sadece Türkçe *ak* renk adı ile ispat etmekte yetinmemiş, *kara*, *kızıl* ve *gök* renk adları ile oluşturulan pek çok yer adından da bahsetmiştir. Çerkeş ilçesinin XVI. yüzyıldaki kayıtlarında, bu Türkçe renk adlarına ilaveten *ala* ve *boz* da vardır.

Renk adları, günümüz Türkiye Türkçesinde bu yönü çok baskın olmasa da, tarihî Türk yazı dillerinde temel anlamlarının yanında sembolik anlamlarda da kullanılmış, yön belirtmek (*kök/yaşıl* ‘mavi/yeşil’ = doğu; *ak* = batı; *kara* = kuzey, *kızıl* = güney ve bir yön olmasa da *sarığ* ‘sarı’ = merkez) gibi bir görevi de üstlenmiştir (Gabain 1968: 107-113). Türkiye Türkçesinde ise *ak*, *kara*, *kızıl* gibi bazı renk adları yan anlamları ile de işlek biçimde kullanılmaktadır. Yukarıda verilen köy adları içerisinde geçen renk adlarından *Aksenir* ve *Alagönlek* örnekleri içinde olanlar, tamlayanları fizikî anlamlara sahip olduğu için temel anlamda kullanıldıklarına dair bir şüphe yoktur. Diğer örnekler içinse *ak* için ‘temiz; dürüst; rahat’, *kara* için ‘kötü, uğursuz, sıkıntılı; leke, iftira’¹¹; *boz* için ‘okumamış, olgunlaşmamış, basit adam’; *kızıl* için ‘öfkeli, sert, kırıncı; iş bilmez, tembel’ anlamları yukarıda verilen köy adlarında kullanılmış olabilir.

Kabile/topluluk adlarının önüne gelen renk adları kimi durumlarda o topluluğun bir merkeze göre konumlandığı yönü belirtmekte, kimi durumlarda ise bir bütünün iki parçası olan unsurları göstermektedir. Gabain, Türklerin ilk durum için Kök-türk kavim adındaki *kök* renk adının, Türklerin en eski yerleşme yerinin Altay ‘Altın dağ’ olduğu kabulüyle, ‘doğu’ yönünü temsil

11 *kara* için ayrıca Saadettin Gömeç’in Kara Hanlı adı için zikrettiği ‘güçlü’ ve ‘eski’ anlamları da düşünülebilir (bk. 2001: 7). Bunun yanısıra Gabain; Pritsak’ın Rus tarihi belgelerinde Kara Kalmuklar yanında Ak Kalmukların da buluşuna ve bu ikincilerin köken olarak Moğol olmayıp Türk (Teleüt) olmasına bakarak *kara*’nın bazan ‘gerçek’ anlamını verişini kabul ettiğini ifade etmekte, ayrıca Türkçede *ak* süyek ‘ak kemik (yani asiller)’, *kara* budun’a göre toplum düzeyinde daha yüksek olduğu hâlde Kara Kırgız ifadesinin de ‘gerçek Kırgız’ anlamına gelmesinin açıklanmadığını söylemektedir (Gabain 1998: 108). Dede Korkut hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Buğaç Han hikâyesindeki şu kısım da dikkat çekicidir: “Kimün ki oğlı kızı yok *kara* otağa konduruñ, *kara* kiçe altına döşen, *kara* koyun yahnısından öñine getürüñ, yir-ise yüsün yimez-ise tursun gitsün dimiş-idi. Oğlı ağ otağa kızı olanı *kızıl* otağa konduruñ, oğlı kızı olmayanı Allah Ta’ala kargayupdur, biz dahı kargaruz bellü bilsün dimiş idi.” (Ergin 2008: 78).

ettiğini; zira Ötüken'in Altay'ın doğusunda yer aldığını (1968: 109); ikinci durum için ise Türk masallarına da yansıyan (*ak han, kara han* gibi) iki şahsiyet ya da iki grubun bir değer yargısına göre değil, eşit bir düzenlemeye göre adlandırıldığını, bunlardan birinin diğerinden daha iyi, daha güçlü veya daha büyük olmadığını bunların tek bir grup içerisinde 'o' ve 'öteki'yi karşıladığını ifade etmiş, Türk tarihinde *Akkoyunlu- Karakoyunlu; Aktatar-Karatatar, Akhazar-Karahazar* isimleriyle var olmuş toplulukla 'renk=dört bölümden biri' eşitlemesi ile ilgisi olmadığını belirtmiştir (1968: 107-108). Öyleyse Çerkeş köy adları arasında bu bağlamda ele alınabilecek *Akbaşlar, Karakınık, Karamustafa* ve *Kızıllar* örneklerini 'renk adı=yön adı' şeklinde değerlendirmek yanıltıcı olabilir.

A1. 3. Çevrenin Genel Nitelikleri

I. Aşağı Çukurca, II. Aşağı Kadıözü	III. Ortaköy	IV. Yukarı Çukurca, V. Yukarı Kadıözü
--	--------------	--

Bu yörede yön adı olarak sadece *aşağı* ve *yukarı* sözcükleri belirlenmiştir. Beş sözcük arasında tespit edilen yön adları iki *aşağı* ve iki *yukarı* olmak üzere dört adettir. Bunun haricinde ölçü bildiren başka bir nitelik olan *orta* sözcüğü de bir yer adında mevcuttur.

A1. 4. Çevredeki Varlıklar

A1. 4. 1. Bitki ve Bitki Örtüsü

A1. 4. 1. 1. Ağaçlar

Çerkeş köy adları arasında bir ağaç türünün adı olarak *çam* sözcüğü geçmektedir. Bu ağaç adıyla anılan köy adı ise *Çamluca*'dır.

A1. 4. 1. 2. Basit Bitkiler

Basit veya odunsu olmayan bitkiler olarak tanımlayabileceklerimiz arasında *Yoncalu* köy adındaki bitki adı bulunmaktadır. Yonca, bir türün adı olmayıp "baklagillerden, başak durumundaki çiçekleri kırmızı veya mor renkli hayvanlara yem olarak yetiştirilen çayır bitkilerinin ortak adı (*Trifolium*)" (TS 2009: 2192)'dir.

A1. 4. 1. 3. Bitki Kısımları

Bu başlık altına alınan tek yerleşme adı *Dikenli* gerek odunsu bitkilerde gerekse diğer bitkilerde bulunabilen sivri ve batıcı kısmın adı olan *diken*, *+II/+IU* isimden isim yapım eki olarak Çerkeş kazasının köy adlarından birini oluşturmuştur.

A1. 4. 1. 4. Tek Bir Türü Bildirmeyen Bitki veya Bitki Toplulukları

I. Çalviran	II. Çalica
-------------	------------

Bu yerleşme adlarının ikisinde de kısa boylu odunsu bitkilerin genel adını karşılayan *çalı* sözcüğü kullanılmıştır. Bir tanesinde bu sözcük ikinci bir sözcük ilavesiyle bir birleşik isim oluştururken; diğerinde ise *+ÇA* eki ile yeni bir sözcüğün türetilmesine yardımcı olmuştur.

A1. 4. 2. Hayvanlar

I. Buğracık	II. Eşek(li)viran
-------------	-------------------

Yukarıdaki bu iki köy adında hayvan isimleri bulunmaktadır. Bunlardan *eşek* doğrudan bir hayvanın adını karşılarken, *buğra* Eski Türkçeden beri devenin erkek olanına verilen bir isimdir (Clauson 1972: 317). Anadolu ağızlarında *buğur, bohur, puğur, puhur* biçimleri de mevcut olan bu sözcük Kazakça ve Kırgızcada da *būra* şeklindedir (Tietze 2002: 319; Eren 1999: 62).

A2. Kişi ve Topluluklar ile İlgili Yerleşme Adları

A2. 1. Fiziksel Yaşayış İle İlgili Yerleşme Adları

A2. 1. 1. Yapı-mekân ve Bunlara İlişkin Unsurlar

I. Ahur	II. Bölükviran III. Çalviran IV. Viran V. Virancık VI. Viranlu	VII. Berçin	VIII. Eylek(li)ler	IX. Karaköşk
X. Köprücük XI. Köprülü	XII. Kuyucak	XIII. Saçak	XIV. Saray, XV. Saraycık	XVI. Yalaközü

Bu başlık altına aldığımız 16 yerleşme adından beşi *viran*; ikisi *saray*; ikisi *köprü* sözcüklerini barındırmakta dolayısıyla birbirinden farklı yapı-mekân ve bunlara ilişkin unsur adı taşıyan 10 sözcük mevcuttur. Bu sözcükler arasında doğrudan doğruya bir yapının adını karşılayanlar şunlardır: *ahur*, *köşk*, *köprü*, *saray*, *yalak*. Bu sözcüklere “yolcuların geceyi geçirdikleri yer, han, konak” (DS-V: 1823) anlamıyla *eylek*¹² sözcüğü de dâhil edilebilir. *Berçin*¹³ sözcüğü de Anadolu ağzlarındaki “bahçe, etrafı çevrilmiş tarla” (DS-II: 632) anlamıyla örtülü bir yapı olmasa da insan eliyle düzenlen bir mekândır. *Saçak* ise “bir yapının herhangi bir bölümünü güneş ve yağmurdan koruması için, o bölümden dışa taşkın ve altı boşta olarak yapılan örtü” (TS 2009: 1674) anlamıyla yapıların bir parçasını teşkil etmektedir. Çerkeş yerleşme adlarında en sık rastlanan sözcük olan *viran* ise *ören* şekli ile birlikte yer adları tasniflerinde farklı biçimde ele alınmıştır. Özcan Başkan, Türkiye köy adları üzerindeki tasnif denemesinde içerisinde *kale* sözcüğü bulunan öbekleri gösterdiği dağılımda *Viran+kale*, *Ören+kale* yer adlarını “yıpranmışlık” grubunda ele almış, devamında *viran*, *harabe*, *kırık*, *öksüz* gibi sıfatların kalelerin yıpranmışlığı, bakımsızlığı ve bırakılmışlığını tasvir ettiğini ifade etmiştir (1970: 239). Doğan Aksan da, Anadolu yer adlarını tasnif ettiği çalışmada *ören* sözcüğünü tasnifinin “coğrafi özellikler belirten adlar” (1973: 187), aynı sözcüğün aslı şekli olan *viran*’ı ise “yapılar” maddesinde değerlendirmiştir (Aksan 1973: 189). Başkan ve Aksan’ın yer adları tasnif denemesine yeni teklifler getiren Tuncer Gülensoy da yer adları tasnifinde, Aksan’ın yaptığı şekilde, *ören* sözcüğünü hem “coğrafya adları (1-b)”nda (1998: 45) hem de *-viran* ile birlikte- “yıpranmışlık, bakımsızlık, bırakılmışlık (1-k)” maddesinde değerlendirmiştir (1998: 46). *Viran/ören* sözcüğü konusunda kendi içlerinde bile tutarlı olmayan bu tasnif tiplerini dikkate alacak olursak söz konusu sözcüğü hem coğrafi şekil adları hem yapı adları hem de yıpranmışlık, bakımsızlık ve bırakılmışlık bölümleri altında incelemek gerekir. Ancak insan elinden çıkma yapıların kalıntılarını tasvir eden bir sözcüğün coğrafi şekiller arasında olması beklenemez, dolayısıyla *viran/ören* sözcüğünü ya “yapılar” ya da “yıpranmışlık vd.” madde başları altında incelemek doğru olur. Bunda da kıstas olarak bu sözcüğün, oluşturduğu söz öbeğinde hangi işlevi üstlendiği dikkate alınmalıdır. Başkan’ın *kale* sözcüğü üzerinde verdiği örneklerde *viran* ve *ören* sıfat konumundadır. Bu durumda, sözcükleri “yıpranmışlık vd.” kategorisinde incelemek yanlış olmaz; fakat Çerkeş yerleşme adlarından dikkati çektiği üzere bu sözcük bir öbekte isim unsuru olarak da görev yüklenmektedir, bu yüzden bu tip durumlarda “yapılar” kategorisinde incelenmelidir. Aksan, ayrıca söz konusu makaledeki tasnifinde “yapılar”ı çevredeki varlıklar kategorisi içinde değerlendirmiştir (1973: 187). Oysa “yapılar” birey ile ilgili adlar içinde olmalıdır; çünkü yapılar insanlardan bağımsız olarak doğada var olan canlı veya cansız varlıklardan olmayıp, insan yaşamının gerekleri sonucu meydana getirilen oluşumlardır. Dolayısıyla, Çerkeş yer adlarını incelediğimiz tasnifimizde de “Yapı-mekân adları ve bunlara ilişkin unsurlar” alt başlığını “İnsanlara ve toplumlara dayanan adlar” üst başlığı içerisinde incelemeyi uygun gördük.

12 Derleme sözlüğündeki eylek (I).

13 Derleme sözlüğündeki berçin (II).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Yer adları arasında altı örnekte *viran* sözcüğünü görmekteyiz. Anadolu köy adları üzerinde yaptığı çalışmada Özcan Başkan, *viran*, *ören* sözcüklerinin sıklıkla geçmesini birçok köyün eski uygarlık kalıntıları üzerinde veya bu kalıntıların çevresinde kurulmuş olduğu tespitinde bulunmuştur (1970: 241).

A2. 1. 2. Yerleşim Birimleri

Çerkeş köy adları arasında içerisinde bir yerleşim birimi adı taşıyan tek örnek *Ortaköy*'dür. Köy Türkçe Sözlük'te "Yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik özellikleri veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda çalışmak gibi işlevlerle belirlenen, konutları ve öteki yapıları bu hayatı yansıtan yerleşme birimi" olarak tarif edilmektedir (2009: 1240).

A2. 1. 3. Giyim-kuşam

Mevcut yerleşme adları arasındaki tek giysi adı *Alagöylek* yerleşim adındaki *göylek*'tir. Bu giysi adının fonetik olarak günümüzden farklı oluşu doğaldır; zira çalışmanın başında da belirttiğimiz üzere bu yer adları XVI. yüzyıla ait şekilleridir. Bu biçim günümüz standart Türkiye Türkçesinde *gömlük* formunda olsa da günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında *göğnek*, *gönnek*, *göynek* şekillerinde görmek mümkündür (DS-VI: 2171). Bu sözcüğün en eski biçimi ise Divanü Lugati't-Türk'teki *köylek*'tir (DLT-III 2006: 350, 383).

A2. 1. 4. Araç-gereç vb.

I. Kısaç	II. Yumaklı
----------	-------------

Araç-gereç gibi materyallerle ilişkili iki köy adı mevcuttur. Türkçenin *kıs-* fiilinden türemiş olan *Kısaç* sözcüğü Anadolu ağızlarındaki *kıskaç*, *kısgeç* varyantları ile "1. Demircilerin kızgın demiri tuttıkları maşa gibi bir araç; 2. Maşa; 3. Cımbız; 4. Kerpeten" anlamlarına haizdir (DS-VIII: 2842). Türkiye Türkçesindeki *kısa*'nın Eski Türkçe *kıska*'dan geldiği gibi (Clauson 1972: 667) *kısaç* da saptanan şekilde ikinci hecesindeki /k/ (veya /ğ/) sesini düşürmüş olmalıdır. *Yumaklı* yer adında bulunan *yumak* sözcüğü de dokuma işlerinde kullanılan ip topanı olarak araç-gereç adları arasına alınabilir.

A2. 2. Kişilerin Varlıkları İle İlgili Yerleşme Adları

A2. 2. 1. Vücut Kısımları

*Alınca*¹⁴ köy adındaki *alın* sözcüğü, temel olarak "başın ön tarafında, kaşlar ile saçlar arasındaki bölge" anlamına sahiptir (TS: 75; KT: 53). Ancak *Alınca* yerleşme adı doğrudan doğruya bir insan uzvundan gelmektedir demek yanlış olur. Deyim aktarmalarının bütün dillerde en sık görülen tipi insan uzuv isimlerinin doğadaki şekillere -benzerlik ilişkisi sonucu- aktarılmasıdır (Aksan: III, 183). Bu nokta *alın* sözcüğü, *boğaz*, *burun*, *sırt* vd. Gibi coğrafi şekillere pek aktarılmaması da coğrafi şekillerde ve yerleşim adlarında "ön, ön yüz; karşı" sıfatı olarak kullanılmıştır. *Alın* sözcüğü ile oluşturulmuş (*Alınca* ile birlikte) *Alıncık*, *Alınoluk*, *Alınören*, *Alıntepe*, *Alınteri*, *Alınyayla*, *Alınyazı*, *Alınyurt* gibi köy adları mevcuttur (Gülensoy 1995: 2). Bununla birlikte semantik sınıflandırmada *alın* sözcüğünü taşıyan *Alınca* köy adının 'vücut kısımları' başlığı altında olması daha uygundur.

14 Türkiye Türkçesi ağızlarında alınca şeklinde ve 'taze siyah erik' (Bayburt ve Kars'ta) anlamında bir meyve adı da mevcuttur (DS-I: 219). Bir meyve adının, ek almadan bir yerleşme adı olması kulağa yadırgatıcı gelmekle birlikte Anadolu'da bu yerleşme adı ile ilgili olabilecek Aluç köy adı ve bunun yanında Böğürtlen, Çiğdem, Fındık, Karpuz, Mercimek, Zerdali gibi meyve, yemiş ve bakliyat türlerinin adı sonuna hiçbir ek veya ikinci bir unsur almadan köy adı olarak kullanılmaktadır (bk. Gülensoy 1995). Dolayısıyla Alınca yerleşme adının bir meyve adından gelmesi de olasıdır.

A2. 2. 2. Meslek Erbabları

I. Çölmekçi	II. Demürçüler (nd.)	III. Kadı (nd.), IV. Yukarı Kadıözü	V. Lalaisa, VI. Lalaşa (< lalaşah)
-------------	----------------------	--	---------------------------------------

Çerkeş köy adlarında meslek erbaplarının isimlerini ihtiva eden altı yer adı bulunmaktadır. Bunlardan dördünün içerisinde *kadı* ve *lala* isimleri ikişer kez geçmektedir. Dolayısıyla bu yer adlarında farklı olarak dört meslek erbabı adı mevcuttur: *çölmekçi*, *demürcü*, *kadı* ve *lala*. Bunlardan *kadı* Osmanlı imparatorluğunda devletin adalet mekanizmasına ait bir meslek kolunun üyeleri için kullanılırdı. *Lala* ise Osmanlı İmparatorluğunun, önceleri *Atabey* diye anılan şehzade eğitmenlerine verilen ad olup, daha sonra bir çocuğun eğitimi üstlenen herhangi bir kişiye de denmiştir. Bu iki isim devlet mertebesinde iki meslek erbabı adı olarak kabul edilebilir. *Çölmekçi* ve *Demürcü* de eski devirlerde halk arasında yaygın olarak yapılagelen iki meslek adının erbaplarına aittir. *Çölmekçi* yer adındaki sözcük orijinalinde *çömlək* şeklinde olup ağızlarda göçüşme (*metatez*) sonucu *çölmək* şeklinde de kullanılagelmiştir. Türk lehçelerinden Azericede *çömlək*; Kazan Tatarcasında *çülmək*; Nogayca, Kazakça ve Karakalpakçada *şölmək* ve Kırgızca *çölmök* olan bu sözcüğün kökü belirsizdir (Eren 1999: 100). Räsänen, bu sözcüğü soru işareti ile birlikte DLT'deki Çiğilce örnek *çöñek* 'Eimer' ile birleştirmektedir (Räsänen 1969: 117-118).

A2. 2. 3. Unvanlar

I. Ağacık	II. Hacılar ¹⁵	III. Alaşah	IV. Şeyhdoğan
-----------	---------------------------	-------------	---------------

Çerkeş yerleşme adlarından dördünün içerisinde unvan bildiren sözcükler bulunmaktadır. Bunlardan *Hacılar* ve *Şeyhdoğan* örneklerinde dinî mahiyete haiz sözcükler vardır. Bilindiği üzere *hacı* unvanı, semavî dinlerde kutsal mekânları ziyaret edip bu dinî vecibeyi yerine getiren kişilere, *şeyh* ise bir tarikatta en yüksek mertebeye erişmiş kişilere verilen unvandır. *Ağacık* yer adındaki *ağa* sözcüğü köken olarak Moğolca *ākā* olup (Gülensoy 2007: 51) aile içinde büyük erkek kardeşe ve toplum içinde yaşça büyük, saygıdeğer insanlar için kullanılan bir unvandır. *Şah* sözcüğü de Farsça kökenli bir sözcük olup geçmişte hükümdarlara verilen bir unvan idi.

A2. 2. 4. Kişi Adları

I. Aliözü	II. Akhasan	III. Hasbeylü	IV. Lalaisa
V. Karamustafa	VI. Yakublar	VII. Yunuslar	

Yukarıda verilen yerleşme adlarında geçen yedi kişi adı sırasıyla şöyledir: *Ali*, *Hasan*, *Hasbey*, *İsa*, *Mustafa*, *Yakub* ve *Yunus*. Bunlardan *Hasbey* yaygın olmamakla birlikte kişi adları bahsinde yer alması yanlış olmayacaktır. *Yunus* aynı zamanda balinagillerden bir balığın da adıdır.

A2. 2. 5. Kavim, Kabile, Boy, Soy, Oymak, Cemaatler

A2. 2. 5. 1. Oğuz Boy Adları

I. Alayundlu (< Alayuntlu)	II. Halkakolu (< Alkaevli)	III. Bedil (< Beğ dili)	IV. Eymür	V. Karakınık
-------------------------------	-------------------------------	----------------------------	-----------	--------------

Çerkeş kazası köy adları arasında beş Oğuz boy adı mevcuttur. Bunlardan *Eymür*¹⁶ ve *Alayundlu*¹⁷ boy adlarında çok fazla fonolojik veya morfolojik değişme olmazken *Halkakolu* (< Alka-evli¹⁸) ve *Bedil* (< Beğdili¹⁹) fonetik olarak büyük oradan değişime uğramışlar; *Kınık*²⁰ boy

15 Bu yer adı Sinob kazası (Kastamöni sancağı)'nda cemaat adı olarak yer almaktadır (bk. Türkay 1979: 394). Dolayısıyla bu adın Çerkeş için de cemaat adı olma olasılığı mümkündür.

16 Etimolojisi için (bk. Ercilasun 2008: 21-22).

17 Etimolojisi için (bk. Ercilasun 2008: 22).

18 Etimolojisi için (bk. Ercilasun 2008: 12).

19 Etimolojisi için (bk. Ercilasun 2008: 17).

20 Etimolojisi için (bk. Ercilasun 2008: 24-25).

adı ise bu yörede *kara* sıfatı ile birlikte bir birleşik isim teşkil etmiştir. Orijinal şekli *Alkaevli* olan *Halkakolu* için Cevdet Yakuboğlu şunları söylemektedir:

“Miladi 1468 yılı Çankırı tahririnde geçen Çerkeş’in Karaman divanına bağlı Halka-evli köy adının telaffuzu Alka-evli Oğuz boy adı ile ilgilidir... 1530 yılı kayıtlarında bu köy Halka-kolu şeklinde yazılıdır... A. Kankal, bu iskân biriminin adını Halka-çulı ve Halka-çavlı telaffuzlarıyla okumuş; Sümer ise Anadolu’da Alka-evli’ye ait yer adı olmadığı gerekçesi ile bu boyla ilgili liste oluşturmamıştır. Hâlbuki 1468 tahririnde de görüldüğü üzere bu köyün kesin olarak ilk okunuş biçimi Halka-evli’dir ve baştaki ‘h’ harfi zâid olup, atıldığı köyün adının asıl okunuşu olan Alka-evli ortaya çıkmaktadır.” (2010: 41)

Alka-evli boy adının bu şekli gerçekten dikkate değerdir. Türkçede ünlü ile başlayan sözcüklerin önünde /h/ türemesi bilindik bir ses olayı olmakla birlikte²¹, bu adın üçüncü hece başında türeyen /k/ sesini açıklamak biraz güçtür. Bu ses olayı belki de yine /k/ ile başlayan ikinci hecenin tesiriyle meydana gelmiştir.

Her ne kadar Faruk Sümer, Oğuzlar üzerine yaptığı derinlikli çalışmasında *Beğdili* boy adını, Oğuz boy adlarına ait Anadolu’daki yer adları bahsinde zikretmemişse de biz *Bedil* yer adının *Beğdili* > *Beğdil* > *Bēdil* gelişimi ile XVI. yüzyıldaki formuna ulaştığını düşünmekteyiz.²²

A2. 2. 5. 2. Öteki Türk Boylarının Adları

Kaşgarlı Mahmud, Türk dil ve kültür mirasımızın en önemli eserlerinden olan Divânü Lugati’t-Türk adlı kitabının başında Türk ulusunun boyları hakkında bilgi verirken 20 boy adından bahseder. Bunlardan biri de *Basmıl*’dır (DLT-I: 28). İşte Çerkeş köy adlarından *Basmıl* da bu Türk boyunun adıdır. İkinci hecedeki yuvarlak ünlü (dudak ünlüsü) bizi şaşırtmamalıdır; zira dudak ünsüzü olan /m/ yanındaki ünlüleri dudak ünlüsüne çevirmeye yatkındır (*demir* > *demür*, *benim* > *benüm* vb.). Basmıllardan ilk defa Orhun abidelerinde bahsedilir: “Yigirmi yaşuma Basmıl İduk [Ku]t oğuşum budun erti, arkış ıdmaz tiyin süledim. K[...m] içgertim, kalıng[in] ebirü kelürtüm. (BK-D/25)” = “Yirmi yaşımda, Basmıl İduk Kut soyumdan olan kavim idi. K...m tâbi kıldım, malımı çevirip getirdim” (Ergin 2004: 44).

A2. 2. 5. 3. Cemaatler

I. Akbaşlar ²³	II. Bozoğlu ²⁴	III. Çölmekçi ²⁵	IV. Dikenli ²⁶
V. Dikmen ²⁷	VI. Hacılar ²⁸	VII. Karamustafa ²⁹	VIII. Kızıllar ³⁰
IX. Sütüler ³¹	X. Şeyhdoğan ³²	XI. Yalınuzca ³³	XII. Yortan ³⁴

21 TT höyük < ET öyük; TT hörgüç < ET örgüç ve Anadolu ağızlarından höl ‘az ıslaklık; yaş (nem)’ < ET öl. (diğer örnekler için bk. Gülsevin 2001: 133-138).

22 Bununla birlikte, Tuncer Gülensoy Anadolu yer adlarındaki Bedil şekillerini Bedir kişi adına dayandırmıştır (1995: 6)

23 Bu yer adı Bolu sancağında bulunan bir yer adı olarak tespit edilmiştir (bk. Türkay 1979: 187).

24 Bu yer adı Karasi sancağının, Balıkesir ve Bergama kazalarında Yörükân taifesinden bir cemaatin adıdır (bk. Türkay 1979: 255).

25 Bu yer adı, Çölmekçi şekliyle birlikte, Hudavendigâr sancağının Bursa kazası, Adana, Kırşehir, Bozok sancakları, Silistre sancağı Yanbolu kazasında Türkmân Yörükân taifesinden bir cemaatin adıdır (bk. Türkay 1979: 305).

26 Bu yer adı, Dikenli biçimi de dâhil, Erzurum sancağı Yörükân taifesinden bir cemaatin adıdır (bk. Türkay 1979: 328).

27 Bu yer adı, Ankara sancağı Haymana kazası Yörükân taifesinden bir cemaatin adıdır (bk. Türkay 1979: 328).

28 Bu yer adı Sinob kazası (Kastamôni sancağı)’nda cemaat adı olarak yer almaktadır (bk. Türkay 1979: 394). Dolayısıyla bu adın Çerkeş için de cemaat adı olma olasılığı mümkündür.

29 Bu yer adı, Karamustafalar, Karamustafalı, Karamustafalı biçimleri ile birlikte, Adana ve Bolu sancaklarının Yörükân taifesinden bir cemaatin adıdır (bk. Türkay 1979: 483).

30 Kızıllar, Kengiri sancağı Çerkeş kazası konar-göçer Türkmân Yörükân taifesinden bir cemaatin adıdır (bk. Türkay 1979: 528).

31 Bu yer adı Kütahya sancağı, Çal kazasında Yörükân taifesinden bir cemaatin adıdır (bk. Türkay 1979: 688).

32 Bu yer adı, Şeyhdoğan varyantı ile birlikte, Kengiri sancağı, Çerkeş kazasının Yörükân taifesinden bir cemaatin adıdır (bk. Türkay 1979: 700).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Cevdet Türkay'ın Başbakanlık arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı çalışmadan edindiğimiz bilgilere göre Çerkeş köy adlarından yukarıda verilen 12 yerleşme adının Osmanlı İmparatorluğu cemaatleri ile ilgisi vardır. Bununla birlikte, yine Türkay'dan aldığımız verilere göre bunlardan sadece *Kızıllar* ve *Şeydoğan* doğrudan doğruya Kengiri sancağının, Çerkeş kazasında tespit edilmiş yörükân taifesinden cemaatlerin adlarıdır. *Akbaşlar*, *Hacılar*, *Karamustafa*, *Yalınızca* köy adları ise Bolu, Kastamonu, Sinop gibi Çerkeş kazasının çevresinde cemaat adı olarak kayda geçtiği için bunları da Çerkeş köy adlarında "Cemaatler" başlığı altında değerlendirmek yanlış olmasa gerek. Bu cemaatleri incelediğimizde hepsinin Yörükân taifesinden olduğunu görmekteyiz.

A2. 2. 5. 4. İnsanı İlgilendiren Diğer Nitelikler

Kaytaç	Yalınızca	Yortan
--------	-----------	--------

İnsanı ilgilendiren diğer niteliklerin kullanıldığı yer adları arasında *Kaytaç*³⁵, *Yalınızca* ve *Yortan* örnekleri bulunmaktadır. Bunlar arasındaki *yalınız*, günümüz Türkiye Türkçesindeki *yalnız* sözcüğünün XVI. yüzyıldaki şeklidir. Bu sözcük, günümüz Anadolu ağızlarında *yalağuz yalingiz*, *yalınız...* vd. şekillerine daha yakındır (DS-XI: 4134). *Kaytaç* ve *Yortan* ise standart Türkçeye yabancı; ancak Anadolu ağızlarına aşina sözcüklerdir. *Kaytaç*, ağızlarda "1. Hırsız; 2. Dolandırıcı; 3. Savsak, ihmalcı; 4. Kendinden umulmayan davranışlarda bulunan, kendini bilmez." anlamlarına gelmektedir (DS-VIII: 2709). *Yortan* da aynı şekilde Anadolu ağızlarında "hızlı yürüyen" anlamına gelmekte olup, sadece Çankırı'da kayda geçmiştir (DS-XI: 4298).

A3. Diğer Yerleşme Adları

Elpirek ³⁶	Kepter	Yumrular
-----------------------	--------	----------

Çerkeş köy adları arasında semantik kategoride hiçbir başlık altında değerlendiremediğimiz 3 sözcük mevcuttur. Bunlardan *Yumrular* yerleşme adındaki *yumru* sözcüğü şekil ve anlamca; *Elpirek* şekilce bilinmekte, *Kepter* ise ne şekilce ne de anlamca bilinmektedir. *Elpirek* köy adını Türkçe bir sözcük olarak değerlendirip anlam çözümlemesine bakacak olursak, bu sözcüğün en muhtemel tabanı olan *elpir-* (veya *elpi-r-*) fiilinin Türkçe metinlerde tanıklanıp tanıklanmadığına bakmamız gerekmektedir. Bu noktada Anadolu ağızlarında anlamca bir grubu teşkil eden *epri-* / *elpi-*³⁷ ve ikinci grubu teşkil eden *yelpi-* (ve bundan türetilen *yelpik*) ve *yelpirde-* sözcükleri mevcuttur. İkinci gruptakilerin ön seste /y/ barındırması bunların *Elpirek* ile ilişkili olmadığını göstermez; çünkü hem genel Türkçede hem de Türkiye Türkçesinde bu sesin düşmesi/türemesi yaygındır³⁸. Birinci grup olarak ayırdığımız *epri-* (/ *ebri-*, *ebri-*, *epir-*, *epri-*) "1. Bozulmak, eskiyip çürümek, peltelenmek; 2. Erimek; 3. yıpranarak aşınmak; 4. Yırtılmak; 5. Et ya da sebze çok pişip, dağılacak hâle gelmek, erimeye yüz tutmak; 6. Elma ya da armut gibi meyveler dura dura olgunlaşmak; 7. Kokmak" (DS-V:1763-1764) ve *elpi-* (I) "1. Kumaş ya da elbise ince ince dağılmak, lime lime olmak; 2. Yünlü bir şey güve yemesiyle delik deşik olmak; 3. Meyve çürümek" (DS-V: 1728); ikinci grup olarak ayırdığımız *yelpi-* "yel hafif esmek", *yelpirde-* "hafiften

33 Bu yer adı, Yalınızca, Yalınızcalı (Yalınızcalu, Yalınızcalı, Yalınızcalu) şekilleri ile Adana sancağı, Yüreğir kazası, Adana eyaleti ve Bolu sancağı Kızılbel kazası Yörükân taifelerinden bir cemaat adıdır (bk. Türkay 1979: 763).

34 Bu yer adı, Bortan okunuşu ile birlikte, Adana, Meraş, Tarsus sancağının Ulaş kazası, Kastamöni sancağının Arac kazasında Yörükân taifesinden bir cemaatin adıdır (bk. Türkay 1979: 777).

35 Bu yer adı, Kaytâs (Kıytâs) adında Halep ve Rakka eyaletlerinin Yörükân taifesinden bir cemaat adıyla benzerlik taşımaktadır (bk. Türkay 1979: 501).

36 Ancak elimizdeki bu yer adı için farklı bir forma bakma ihtiyacı duymaktayız; zira bu anlam bir yer adı için tatmin edici değildir. Genel Türkçede olsun Türkiye Türkçesinde olsun ön ses y- düşmesi (veya türemesi) yaygındır. Anadolu ağızlarına baktığımızda elpirek yer adı ile ilişkili olabilecek ön seste y- barındıran bazı veriler mevcuttur. Ağızlardaki *yelpik* "yel", *yelpi-* "yel hafif esmek", *yelpirde-* "hafiften dalgalanmak" (DS-XI: 4239) sözcükleri elpirek ile bağlantılı olsa gerektir.

37 Bu form *epri-* > *erpi-* metatezi sonrası oluşmuş olmalı. Akıcı sesler olan /r/ ve /l/ sık sık birbirinin yerine kullanılırlar.)

38 TT. yıl ~ Az.T. il; TT. yıldırım ~ Az.T. ıldırım; TT. yıldız ~ Az.T. ilduz vb. (ayrıntılı bilgi için bk. Tekin 1994: 51-66)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

dalgalanmak" (DS-XI: 4239) sözcükleri görüldüğü üzere anlamca farklılardır. Burada elimizdeki yerleşme adı *Elpirek*'in anlamca iklimle ilişkili ikinci gruba daha uygun olduğu düşünülebilir; zira bir yerleşme adı daha ziyade içinde bulunduğu bölgenin coğrafi koşullarına göre oluşmaktadır. Ancak *elpirek* sözcüğünden sonra bir unsur daha olsaydı ve bu unsur da aşınıp yıpranabilen bir şey olsaydı, birinci anlam öbeğinden sözcükler bu yerleşme adı için daha baskın olabilirdi.

Yumrular köy adına kaynaklık eden *yumru* sözcüğü Türkçe Sözlük'te verilen anlamlarından "sap, kök veya dallarda bulunan, yedek besin taşıyan şişkin madde" anlamıyla bir bitki kısmı; "genellikle derinin içine gömülü, yuvarlak ve sert oluşum, nod" anlamıyla da fiziksel bir rahatsızlık kategorisindedir; ancak en temel anlamı ile "yuvarlak, şişkin şey"dir. Bu sebeple *Yumrular* yer adını semantik kategoride tasnif dışı bırakmayı uygun gördük.

Tasnif dışı kalan diğer yer adı ise *Kepter*'dir. Böyle bir sözcük ne standart Türkiye Türkçesinde ne de Anadolu ağızlarında (Derleme Sözlüğü çerçevesinde) mevcuttur. Ağızlarda buna yer adına en yakın şekil "1. Üzüm şirasıyla nişasta kaynatılarak yapılan ve dilim dilim kesilerek kurutulan bir çeşit tatlı, pestil; 2. Üzüm şirasından yapılan sucuk." anlamlarıyla *köfter / köfter*'dir (DS-VIII: 2949). Ancak bu örnek de tatmin edici değildir. Türkiye dışında konuşulan Türkçeye bakarsak eğer, "güvercin" anlamıyla Kazakça ve Kırgızcada *kepter*; Özbek ve Uygurcada *käptär* ve Türkmençe *kepleri* biçimlerini görmekteyiz (KTS 1991: 296-297). Bu biçimlerin, hem şekil hem de anlam olarak Farsça *kebûter* "güvercin"den geldiği açıktır. Fakat Türkiye dışında kalan bu biçimin, XVI. yüzyıl Çerkeş'te bir yerleşme adıyla ilişkili olması zayıf bir ihtimaldir; zira ne Eski Anadolu Türkçesinde ne de Anadolu ağızlarında böyle bir sözcük mevcuttur.

Bu kategoride incelenen tüm yerleşme adlarının sayısal dağılımı ve yüzdeleri aşağıdaki tabloda görülebilir. Bu tablodaki toplam sözcük sayısı, Çerkeş köy adlarının toplamından fazladır; çünkü yer adlarından bazıları iki unsurlu (ve hatta üç) olup bu unsurlar ayrı başlıklar altında incelenmiş, bazı yerleşme adları da tek bir unsur olarak birden fazla başlık altına girmiştir.

Semantik Kategoriyeye Göre Çerkeş Köy Adları		Sayı	Yüzde (%)
1. Çevre ile ilgili yerleşme adları			
	1. 1. Çevrenin Coğrafi Özellikleri ve Jeolojik Yapısı	17	17,17
	1. 2. Çevredeki renkler	8	8,08
	1. 3. Çevrenin genel nitelikleri	5	5,05
	1. 4. Çevredeki varlıklar		
	1. 4. 1. Bitki ve bitki örtüsü	5	5,05
	1. 4. 2. Hayvanlar	3	3,03
2. Kişi ve topluluklar ile ilgili yerleşme adları			
2. 1. Fiziksel yaşayış ile ilgili yerleşme adları			
	2. 1. 1. Yapı-mekân ve Bunlara İlişkin Unsurlar	16	16,16
	2. 1. 2. Yerleşim birimleri	1	1,01
	2. 1. 3. Giyim-kuşam	1	1,01
	2. 1. 4. Araç-gereç vb.	2	2,02
2. 2. Kişilerin varlıkları ile ilgili yerleşme adları			
	2. 2. 1. Vücut kısımları	1	1,01
	2. 2. 2. Meslek erbapları	6	6,06
	2. 2. 3. Unvanlar	4	4,04
	2. 2. 4. Kişi adları	6	6,06
	2. 2. 5. Kavim, kabile, boy, soy, oymak, cemaatler		
	2. 2. 5. 1. Oğuz boy adları	5	5,05
	2. 2. 5. 2. Öteki Türk boylarının adları	1	1,01
	2. 2. 5. 3. Cemaatler	12	12,12
	2. 2. 6. İnsanı ilgilendiren diğer nitelikler	3	3,03
3. Diğer yer adları			
TOPLAM		99	100

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

B. MORFOLOJİK KATEGORİYE GÖRE ÇERKEŞ KAZASI KÖY ADLARI

Elimizde XVI. yüzyıl Çerkeş ilçesine ait birbirinden farklı 74 köy adı mevcuttur. Bunlardan, basit ve türemişleri tek parçalı; isim öbeği şeklinde olanları da iki (veya daha çok) parçalı olarak kabul edersek, 74 köy adının 47'si (%63,5) tek parçalı; 26'sı (%35,1) iki parçalı; 1'i (%1,3) de üç parçalıdır.

Eldeki bu köy adlarını sözcük türlerine göre ele alırsak 74 köy adının dağılımı ve yüzdelikleri aşağıdaki gibi olacaktır.

Yapı	Sayı	Yüzde (%)
Basit İsim	12	16,2
Türemiş İsim	35	47,2
Birleşik İsim		
Ad Öbeği	8	18,8
Sıfat Öbeği	18	24,3
Çekim Öbeği	1	1,3
TOPLAM	74	100

Bu dağılıma göre eldeki verilerin yarıya yakınının “türemiş isim” olduğu görülmektedir. 27 örnekle ikinci sırada bulunan “birleşik isim” türünde ise 19 örnekle “sıfat öbeği” dikkati çekmektedir.

Eldeki köy adlarını temelde *basit*, *türemiş* ve *birleşik* isim olarak üç başlık altında incelemekteyiz.

B1. Basit İsim

Çerkeş yerleşme adlarından 12'si basit yapıdır: *Ahur*, *Basmul*, *Berçin*, *Dere*, *Hacılar*, *Kadı*, *Kepter*, *Kürüz*, *Saray*, *Sülüler*, *Viran*, *Yakublar*, *Yunuslar*. Bu sözcüklerden *Basmul* ve *Kepter* dışında hiçbirisi Türkçe kökenli değildir. Ancak bu iki sözcüğün de Türkçe olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. *Hacılar*, *Sülüler*, *Yakublar* ve *Yunuslar* örnekleri her ne kadar Türkçe bir ek almışlarsa da +*lar* bir yapım eki olmadığı için bunları “basit isim” başlığı altında değerlendirmek hatalı olmayacaktır.

B2. Türemiş İsim

Eldeki türemiş isimlerin sayısı 35'tir. Türemiş isimler sırasıyla şöyledir: *Ağacık*, *Alayundlu*, *Alınca*, *Buğracık*, *Çalica*, *Çamluca*, *Çölmekçi*, *Demürcüler*, *Depecik*, *Dikenlü*, *Dikmen*, *Elpirek*, *Eylekler*, *Eymür*, *Halkakolu* (< Alka-evli), *Hasbeylü*, *Kaytaz*, *Kepez*, *Kısaç*, *Kızıllar*, *Köprücük*, *Köprülü*, *Kuyucak*, *Orman*, *Ovacık*, *Saçak*, *Saraycık*, *Virancık*, *Viranlı*, *Yalınuzca*, *Yoncalu*, *Yortan*, *Yumaklu*, *Yumrular*.

B2. 1. İsimden İsim Yapım Eki ile Türetilenler

+**Ak** (Küçültme eki): *Saçak* (< *saç* + *ak*)

+**ÇA**: *Alınca*, *Çalica*, *Çamluca*.

+**ÇAk** (Küçültme eki): *Kuyucak*

+**ÇI**: *Çölmekçi*, *Demürcüler*,

+**ÇI⁴K** (Küçültme eki): *Ağacık*, *Buğracık*, *Depecik*, *Köprücük*, *Ovacık*, *Saraycık*, *Virancık*

+**II**: *Kızıllar*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

+IU: *Alayundlu, Çamluca, Dikenlü, Halkakolu* (< Alka-evli), *Hasbeylü, Köprülü, Viranlu, Yumaklu*. İsimden sıfat yapan Eski Türkçe +IIg eki bu dönemde Eski Anadolu Türkçesine uygun olarak³⁹ +IU şeklindedir (Gülsevin, Boz 2004: 153).

+mAn: *Dikmen*

B2. 2. Fiilden İsim Yapım Eki ile Türetilenler

-Aç (< -gaç/-kaç): *Kısaç* (< kıs-kaç)

-An (Şimdiki zaman sıfat-fiil eki): *Yortan* (< yort-an)

-Ak/-k: *Elpirek* (< elpir-ek), *Eylekler* (< egle-k)

-Az: *Kaytaç* (< kayt-az), *Kepez*⁴⁰ (< kep-ez)

-I⁴¹: *Yumrular* (< yumrı < yumır-ı)

-mAn: *Orman* (< ör-men)

-mUr: *Eymür* (<* edmür <* edi-mür⁴²)

-(I⁴)z⁴³: *Kürüz* (<* kürü-z). Elimizdeki “Çalılık, fundalık, koru” anlamındaki bu sözcüğü doğrudan *kürü-* (< ET *küri-*) fiiline dayandırmak zorlama bir tahlil gibi gözükebilir; ancak yine Anadolu ağızlarından tespit edilen *kürüm* “topluluk, sürü” (DS-VIII: 3048) anlamı ile nesnelere topluluğu anlamında *kürüz*’e paraleldir. *Kürünmüş* şeyler de bir araya gelmiş, bir birikinti oluşturmuş olabilir. Bu anlamda *Kürüz* sözcüğü *kürü-* fiiline bağlanabilir.

Türemiş sözcük grubuna giren yer adlarına baktığımızda iki yapım ekinin sık kullanıldığı görülmektedir: +II/+IU ve +cIk/+çIk/+cUk/+çUk. +Çak ve +Ak eklerini de sayarsak dokuz sözcükle en sık kullanılan ek küçültme kategorisi ekleridir. +II/+IU eki ise yedi örnekte mevcuttur.

B3. Birleşik İsim

B3. 1. Ad Öbeği

Birleşik isim formunda olan yerleşme adlarından “Ad öbeği” alt başlığı altına girenler şunlardır: *Aliözü, Bedil* (< Beg dili), *Bozoğlu, Bölükviran, Eşekviran(ı), Tirbaş(ı), Yağmurviran(ı), Yalaközü*. Bunların tamamı belirtisiz ad öbekleridir. Bunlardan *Bedil, Eşekviran, Tirbaş ve Yağmurviran* yer adlarında iyelik eki/tamlanan eki düşmüş olmalıdır.

B3. 2. Sıfat Öbeği

Sıfat öbeği şeklinde olan yerleşme adları şunlardır: *Akbaşlar, Akhasan, Aksenir, Alagönlek, Alaşa* (< Ala+şah), *Aşağı Çukurca, Aşağı Kadıözü, Çalıviran, Çukurviran, Karakınık, Karaköşk, Karamustafa, Lalaisa, Lalaşa* (< Lala+şah), *Ortaköy, Şeyhdoğan, Yukarı Çukurca, Yukarı Kadıözü*. Bu sıfat öbeklerinden ikisinin isim unsurları da kendi içinde ad öbekleridirler: *Aşağı Kadıözü* ve *Yukarı Kadıözü*.

39 Her ne kadar Eski Anadolu Türkçesi XVI. yüzyılda sona eriyorsa da 1530 yılında kaleme alınmış herhangi bir metinde bu dönemin izlerine rastlamak olağan kabul edilebilir.

40 Tuncer Gülensoy, bu sözcüğü hipotetik olarak DLT’deki kaba ‘yüksek olan her nesne’ + z eki açıklamıştır (Gülensoy 2007: 498). Ancak bu tahlilde +z morfemi izaha muhtaçtır.

41 Detaylı bilgi için bk. (Erdal 1991: 340-344).

42 Ahmet Bican Ercilasun, bu boy adının Reşideddin’deki “askeri çok ve zengin”, Yazıcıoğlu’ndaki “hadüstü eyü bay ol” ve Ebülğazi’deki “bayların bayı” gibi anlamlar ihtiva etmesine binaen sözcüğün kökünün Eski Türkçe ed ‘iyi’ ile ilişkili olduğunu düşünmüş ve ed+i-mür etimolojisini öne sürmüştür (Ercilasun 2008: 21-22)

43 ET boguz (< bog-uz). Detaylı bilgi için bk. (Erdal 1991: 323-327).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

B3. 3. Çekim Öbeği

Çerkeş köy adlarından biri öznesi ve yüklemi ile bir çekim öbeği örneği teşkil eder: *Karyağdı*.

C. ETİMOLOJİK KATEGORİYE GÖRE ÇERKEŞ KAZASI KÖY ADLARI

Çerkeş kazası köy adları kökensel olarak Türkçe ve diğer dillerden unsurlar taşımaktadırlar. Etimolojik değerlendirmede köy adlarını, morfolojik kategorideki bir veya birden çok parçalılık ilkesine göre ele aldık. Buna göre basit ve türemiş sözcük formundaki köy adları tek parçalı olarak tek bir kökene; öbek oluşturan köy adları ise parçalarına göre ayrı ayrı kökenlere dayandırılmışlardır. Türemiş sözcük oluşturan köy adlarının değerlendirilmesinde Türkçe ek alan alıntı sözcükler de tamamıyla “Türkçe” olarak değerlendirilmiştir. Bu itibarla Çerkeş kazası köy adlarının sayısı ve yüzdelik dağılımı aşağıdaki gibidir.

Köken	Sayı	Yüzde (%)
Türkçe	39	52,7
Arapça	1	1,3
Farsça	5	6,7
Türkçe + Türkçe	11	14,8
Türkçe + Arapça	2	2,7
Arapça + Türkçe	2	2,7
Türkçe + Farsça	8	10,8
Farsça + Arapça	1	1,3
Farsça + Farsça	1	1,3
Türkçe + Arapça + Türkçe	2	2,7
Kökeni belirsiz olan	2	2,7
TOPLAM	74	100

Bu tabloya göre, Çerkeş köy adlarında baskın dilin Türkçe olduğu görülmektedir. Diğer diller ise Farsça ve Arapçadır.

C1. Etimolojik Unsurlarına Çerkeş Kazası Köy Adları

C1. 1. Türkçe

C1. 1. 1. Tek Parçalı Yer Adlarında

Ağacık, Alayundlu, Alınca, Buğracık, Çalica, Çamluca, Çölmekçi, Demürcüler, Depecik, Dikenlü, Dikmen, Elpirek, Eylekler, Eymür, Halkakolu, (< Alkaevli), Hasbeyli, Hacılar, Kaytaz, Kepez, Kısaç, Kızıllar, Köprücük, Köprülü, Kuyucak, Kürüz, Orman, Ovacık, Saçak, Saraycık, Sülüler, Yakublar, Yunuslar, Virancık, Viranlı, Yalımızca, Yoncalu, Yortan, Yumaklu, Yumrular.

C1. 1. 2. Çok Parçalı Yer Adlarında

a) **Türkçe + Türkçe:** *Akbaşlar, Aksenir, Alagönlek, , Aşağı Çukurca, , Bedil (< Beğ dili), Bozoğlu, Karakınık, Karyağdı, Tirbaş (< tir başı), Yalaközü, Yukarı Çukurca.*

b) **Türkçe + Farsça:** *Alaşa, Ortaköy, Çukurviran, Bölükviranı, Çalviran, Eşekviran, Karaköşk, Yağmurviran.*

c) **Türkçe + Arapça:** *Akhasan, Karamustafa.*

d) **Türkçe + Arapça + Türkçe :** *Aşağı Kadıözü, Yukarı Kadıözü.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

C1. 2. Farsça**C1. 2. 1. Tek Parçalı Yer Adlarında**

Ahur (< âḫwūr/ âḫwūr⁴⁴), *Berçin* (< parçîn⁴⁵), *Dere* (< dara/darra⁴⁶), *Saray* (< sarây⁴⁷), *Viran* (< wîrân / wairân / werân⁴⁸).

C1. 2. 2. Çok Parçalı Yer Adlarında

a) **Farsça + Farsça:** *Lalaşa* (< lâlâ⁴⁹ + şah⁵⁰).

b) **Türkçe + Farsça:** *Alaşa*, *Bölükviran*, *Çaliviran*, *Çukurviran*, *Eşekviran*, *Karaköşk* (< ... + kuşk⁵¹), *Ortaköy* (< ... + küy⁵²), *Yağmurviran*.

c) **Farsça + Arapça:** *Lalaisa*.

C1. 3. Arapça**C1. 3. 1. Tek Parçalı Yer Adlarında**

Kadı (< qadî⁵³).

C1. 3. 2. Çok Parçalı Yer Adlarında

a) **Arapça + Türkçe:** *Aliözü*, *Şeyhdoğan* (< şeyḫ⁵⁴ + ...), *Akhasan*, *Karamustafa*.

b) **Farsça + Arapça:** *Lalaisa*.

c) **Türkçe + Arapça + Türkçe:** *Yukarı Kadîözü*.

C1. 4. Diğer

Basmul, *Kepter*.

Yukarıdaki dağılımı değerlendirdiğimizde tek parçalı sözcüklerde Türkçe olanların oranı 82,9 ve tüm sözcükler arasında % 52,7 ile ilk sıradadır. Tek parça Türkçe olanlar ile Türkçe + Türkçe şeklinde iki parçalı olanları birlikte değerlendirdiğimizde ise genel sayı içinde % 67,5 olduğunu görmekteyiz. Diğer unsurlar olan Farsça ve Arapçanın oranı, Türkçeye nazaran oldukça düşüktür. Bu noktada Çerkeş köy adlarının verilisinde Türkçenin ağırlıklı olarak kullanıldığı söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapılan bu çalışma neticesinde XVI. yüzyıl Çerkeş kazasında yer alan 77 köy yerleşmesinden 64 (%83,2) tanesinin yer tespiti yapılmış 13 tanesinin (%16,8) ise yer tespiti yapılamamıştır.

44 Bk. (Steingass 1998: 26).

45 Bk. (Steingass 1998: 240).

46 Bk. (Steingass 1998: 516; Nişanyan 2009: 128).

47 Bk. (Steingass 1998: 669).

48 Bk. (Steingass 1998: 669).

49 Bk. (Steingass 1998: 1112).

50 Bk. (Steingass 1998: 726).

51 Bk. (Steingass 1998: 1062).

52 Bk. (Steingass 1998: 1065).

53 Bk. (Wehr 1976: 771)

54 Bk. (Wehr 1976: 496)

Bu çalışmada görüldüğü üzere tarihi coğrafya çalışmalarında arşiv belgesinde yerleşim yeri isimlerinin okunması ve bunların yerleşme yerlerinin tespiti, yani lokalizasyonu oldukça yoğun bir mesaiyi (arşiv çalışması, harita çalışması, arazi çalışması gibi) gerektirmektedir.

Lokalizasyon yapılırken tarihi coğrafyacıların en büyük yardımcıları, hazırlanmasına 1911 yılında başlanan ve 20 yıllık bir sürede tamamlanabilen 1/200.000 ölçekli topografya haritalarıdır. Hatta tarihi coğrafyacı için bulunmaz bir veri kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu haritalarda bir çok yerleşme ve mevki adının belki yüzlerce yıldır kullanılan isimlerin değişmediği gözlemlenmektedir. Bir takım değişiklikler olsa bile yerleşmelerin eski adının parantez içinde verilmesi araştırmacının işini kolaylaştırmaktadır.

Bir lokalizasyon çalışmasında mutlaka ve mutlaka araziye gidilmeli ve çevreyi iyi bilen kişilerden istifade edilmelidir. Ayrıca araştırmacının arazi çalışması sırasında elde edeceği bir takım ipuçlarından hareketle yerleşme yerlerini tespiti de mümkün olabilecektir. Nitekim bu çalışmada, bazı köylerin lokalizasyonunda, daha önce yapılan çalışmalarda ve topografya haritalarında yer almayan/bulunamayan yerleşmeler (Alayundlu, Alınca, Berçin ve Kepter köyleri) arazi çalışması sırasında sahayı iyi bilen kişiler ile görüşmeler neticesinde başarı sağlanabilmiştir.

Bu tarz çalışmalarda köy merkezleri tespit edildiği için topografik şartlar ve sınır çiziminde dikkat edilmesi gereken hususlarda göz önünde bulundurularak kaza sınırlarını doğru biçimde ortaya koymak mümkün olacaktır. Osmanlı dönemine ilişkin çizilen sancak sınırları çeşitli çalışmalarda yer verilmektedir. Ancak bu çalışmalardaki sınırların doğru tespit ve tayini ancak ve ancak önce köy merkezleri ve sınırları, kaza sınırları, sancak sınırları ve neticede vilayet/eyalet sınırları doğru bir biçimde ortaya konulması ile mümkün olabilecektir.

XVI. yüzyılda kayda geçirilen Çerkeş kazası köy adlarını semantik (anlambilimsel), morfolojik (biçimbilimsel) ve etimolojik (kökenbilimsel) olarak değerlendirmeye tâbi tuttuğumuz çalışmada Çerkeş kazası köy adlarının verilisinde anlamsal olarak coğrafi şekillerin, yapı-mekân ve son olarak cemaat adlarının öne çıktığı; yapısal olarak daha ziyade türemiş isimlerin tercih edildiği; kökensel olarak da Türkçenin ağırlıklı kullanıldığı söylenebilir.

KISALTMALAR

Az. T.	: Azeri Türkçesi
bk.	: Bakınız
BK-D	: Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Yüzü
çev.	: Çevirmen
ed.	: Editör
ET	: Eski Türkçe
nd.	: Nam-ı diğer
TT	: Türkiye Türkçesi

Teşekkür: Makale yazım sürecinde eleştiri ve yönlendirmeleri ile bize katkı sağlayan Sayın Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ'ye ve bazı köylerin yer tespitini yapma konusunda yardımcı olan Çerkeş Belediye Başkan Yardımcısı Sayın Hamdi Emir ULUÇAY'a teşekkür ederiz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

KAYNAKÇA

- (DLT-I=), Atalay, Besim (2006), Divanü Lugat-it-Türk-I, TDK Yay., Ankara.
- (DLT-III=), Atalay, Besim (2006), Divanü Lugat-it-Türk-II, TDK Yay., Ankara.
- (DS-I=), Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993), TDK Yay., Ankara.
- (DS-II=), Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1965), TDK Yay., Ankara.
- (DS-IV=), Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1969), TDK Yay., Ankara.
- (DS-V=), Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1972), TDK Yay., Ankara.
- (DS-VI=), Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1972), TDK Yay., Ankara.
- (DS-VIII=), Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1975), TDK Yay., Ankara.
- (DS-X=), Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1978), TDK Yay., Ankara.
- (DS-XI=), Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1979), TDK Yay., Ankara.
- (KT=), Sami, Şemseddin (2009), Kâmûs-ı Türkî, İstanbul.
- (KTS=), Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1992), (ed. Ahmet B. Ercilasun), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- (TS=) Türkçe Sözlük (2009), TDK Yay., Ankara.
- AKSAN, Doğan (1973-1974), “Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar”, TDAY-Belleten, Ankara, s. 185-193.
- AKSAN, Doğan (2007), Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), Ankara: TDK Yayınları.
- AKSAN, Doğan, “1984. Türk Yer Adları Konusunda Bir Proje Önerisi”, Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984), Ankara: Başbakanlık Basımevi s. 275-278.
- ANONİM, (1994) 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II, Bolu, Kastamonu, Kangırı ve Kocaili Livaları, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 20.
- BAŞKAN, Özcan (1970), “Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme” TDAY-Belleten, Ankara, s. 237-251.
- BAYKARA, Tuncer (1984), “Anadolu yer Adlarının Orta Asya’daki Benzerleri Üzerine Bir Kaynak”, Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984), Ankara: Başbakanlık Basımevi s. 265-273.
- BAYKARA, Tuncer (1988), Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 86.
- BUSSMAN, Hadumod (2006), Routledge Dictionary of Language and Linguistics (çev. ve ed. Gregory Trauth ve Kerstin Kazzazi), Londra-New York: Routledge.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford.
- ÇELİKOĞLU, Şaban, (2011), Çerkeş İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- ÇINAR, Hüseyin ve GÜMÜŞÇÜ, Osman (2002), Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası, Ankara: Bilge Yayınevi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

- DEMİR, Alpaslan, (2007), XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- DOĞANAY, Hayati (2011), Anlamı, Tanımı, Konusu ve Felsefesi Bakımından Coğrafya İlmi hakkında Bazı Düşünceler, Doğu Coğrafyaya Dergisi, Cilt 16, Sayı 25, s. 1-43.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008), “Oğuz Boy Adlarının Etimolojisi”, Dil Araştırmaları, Sayı: 3, Güz, Ankara, s. 9-25.
- ERDAL, Marcel (1991), Old Turkic Word Formation, Wiesbaden.
- EREN, Hasan (1999), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara.
- EREN, Hasan (2010), Yer Adlarımızın Dili, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2004), Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2008), Dede Korkut Kitabı-1, Ankara: TDK Yayınları.
- GABAIN, Annemarie von (1968), “Renklerin Sembolik Anlamları” (çev. Semih Tezcan), Türkoloji Dergisi, III, 1, Ankara.
- GÖMEÇ, Saadettin (2001), “Kara-Hanlı Adı Üzerine Bazı Düşünceler”, Kök Araştırmalar, 2/2, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (1995), Türkçe Yer adları Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (1998), “Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış”, Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, s. 41-48.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Kökenbilgisi Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2003), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine”, TDAY-Belleten, 2001, C.I-II, Ankara, s. 129-146.
- GÜLSEVİN, Gürer; BOZ, Erdoğan (2004), Eski Anadolu Türkçesi, Ankara: Gazi Kitabevi.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman (2010), (İkinci baskı), Tarihi Coğrafya, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman (2012), Coğrafya’ya Davet, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, (2001), Tarihi Coğrafya Açısından Bir Araştırma: XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus, Ankara 2001.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, (2002) "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", Türkler, C. VI, s. 358-364 ve Genel Türk Tarihi, Cilt: IV, s. 65-76, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, (2006), (İkinci baskı), Coğrafya’ya Giriş, Ankara: Bilge Yayınları,
- HÜSEYİNKLİOĞLU, Ayşegül, ve ARSLAN, Handan, 2009. “16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Niğde Kazası Yerleşme Merkezlerinin Tespiti”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı: 2, s. 299-314.
- İBRET, Ünal, (2003), “Çankırı’daki Köy Adları Üzerine Coğrafi Açından Bir İnceleme”, Marmara Coğrafya Dergisi Sayı 7, s. 53-80.
- KANKAL, Ahmet, (2011), (2. Baskı), XVI. Yüzyılda Çankırı, Çankırı Belediyesi Kültür Yayını.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

- KOCA, Nusret ve YAZICI, Hakkı, (2011), “Afyonkarahisar İlkindeki İdari Yerleşmelerin Toponimik Sınıflandırılması”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 56, s. 1-10.
- NİŞANYAN, Sevan (2009), *Sözlerin Soyağacı – Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Everest Yay., İstanbul.
- ÖNDER, Mehmet, 1984. “Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu”, *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri* (11-13 Eylül 1984), Ankara: Başbakanlık Basımevi, s. 69-73.
- ÖZÇAĞLAR, Ali, (2009). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- ÖZGÜÇ, Nazmiye, (1979), *Beşerî Coğrafyada Veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını No.2511, 1979.
- PUNCH, Keith, F. (2005), *Sosyal Araştırmalara Giriş, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (Çev: D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki.
- STEINGASS, F. (1998), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut.
- TAESCHNER, Franz, (2010), *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, (Çev. N. Epçeli) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- TEKİN, Talat (1994), “Türk Dillerinde Ökseste y- Türemesi”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, Ankara, s. 51-66.
- TIETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt: 1 (A-E)*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TUNÇEL, Harun, (2000), “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, s. 23-34.
- TÜMERTEKİN, Erol, (1994), *Ekonomik Coğrafya*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2926, İstanbul.
- TÜRKAY, Cevdet (1979), *Başbakanlık Arşivi Belgeleri’ne göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaâtlar*, İstanbul.
- VARDAR, Berke (1980), *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- WEHR, Hans (1976), *A Dictionary of Modern Written Arabic* (ed. Milton Cowan), Spoken Language Service Inc.
- YAKUPOĞLU, Cevdet (2010), “Çankırı’da Oğuz Boyları ve Toplulukları (XII.-XVI. Yüzyıllar)”, *Milli Mücadele’de İstiklal Yolu ve Çankırı, Çankırı Valiliği V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri* (21-23 Ekim 2010 Çankırı).
- YEDİYILDIZ, Bahaddin, (1984), “Türkiye’de Yer-Adı Verme Usulleri”, *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri* (11-13 Eylül 1984) , Ankara: Başbakanlık Basımevi, s. 25-41.
- <http://nedir.antoloji.com/cankiri-cerkes-kiremitci-koyu/>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Haritalar:

1/200.000'lik Topografya Haritası, Safranbolu ve Gerede Paftası, Harita Genel Komutanlığı, Ankara, 1952.

1/100.000'lik Topografya Haritası, G29, G30 nolu Paftalar, Harita Genel Komutanlığı, Ankara, 1997.

1/25.000'lik Topografya Haritası, G29a4, G29a3, G29b1, G29b2, G29b4, G29b3, G29c1, G29c2, G30a1, G30a4, , G29d1, G29d2, nolu paftalar, Harita Genel Komutanlığı, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

